

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ
ΑΜ: 1342202000010

Νερό : μια νέα αρένα πολιτικής και συγκρούσεων?

Επιβλέπων Καθηγητής: Δημήτριος Α. Σωτηρόπουλος

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2024

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την συγγραφή και την κατάθεση της παρούσας πτυχιακής εργασίας θα ήθελα αρχικά να ευχαριστήσω θερμά την οικογένειά μου για την υποστήριξη σε στιγμές πίεσης και τους φίλους μου που επίσης ήταν δίπλα μου στην διάρκεια αυτών των μηνών. Ακόμη, θερμότερες ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στον Επιβλέποντα καθηγητή κ. Σωτηρόπουλο για την υπομονή και την καθοδήγησή του κατά την διάρκεια της συγγραφής της εργασίας, καθώς και την έμπνευση που καλλιεργεί στο σύνολο των φοιτητών του.

Περίληψη

Μια εκ των συνεπειών της κλιματικής κρίσης είναι ο περιορισμός των διαθέσιμων πηγών καθαρού, πόσιμου νερού. Το γεγονός αυτό έχει δυσανάλογα επαχθή αποτελέσματα σε κράτη με θρησκευτικά και γλωσσικά ανομοιογενείς πληθυσμούς που υπήρχε ήδη επισφάλεια στην υδροδότηση περιοχών και κοινοτήτων. Κατά συνέπεια, αναδύεται μια νέα αρένα πολιτικού ανταγωνισμού και διαμάχης. Παράλληλα, οι μεταρρυθμίσεις που έχουν εισαχθεί για την αποτελεσματική διαχείριση υπονομεύονται τόσο από διακοινοτικούς ανταγωνισμούς, δυσπιστία στους θεσμούς και πρακτικές κακοδιοίκησης, που σχετίζονται με την αποικιακή κληρονομιά των εν λόγω περιοχών, όσο και από δυσκολίες στάθμισης αντιφατικών χρήσεων του νερού, στο πλαίσιο της εξισορρόπησης της προστασίας των οικοσυστημάτων και της διεθνούς ανάπτυξης. Ως εκ τούτου, η αρένα του νερού διαπλέκεται με άλλα πεδία ανταγωνισμού, δημιουργώντας χωρικό λαϊκισμό και εντείνοντας κύκλους πολιτικής βίας.

Abstract

The reduce of the safe sources of potable water is one of the most severe consequences of climate change. The effects of that fact are disproportionate for some states whose population isn't nationally, religiously or linguistically homogenous and where the access to water resources wasn't guaranteed for communities and parts of the state territory. Therefore, a new policy arena of competition and conflict arises. At the same time, the reforms introduced to achieve an effective water management are undermined, on the one hand, by intercommunal violence, institutional mistrust and misgovernance practices, related to the colonial past, and on the other hand, by incompatible prioritizations of the uses of water, in the context of balancing the protection of the ecosystems with the achievement of international development. As a consequence, the water policy arena becomes interconnected with other areas of completion, creating a repertoire of populism and political violence.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΩΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Α

Ευχαριστίες.....	2
------------------	---

Περίληψη.....	3
---------------	---

Αγγλική Περίληψη.....	4
-----------------------	---

Εισαγωγή

1. Η προβληματική.....	6
2. Μεθοδολογία.....	9

Κεφάλαιο 1: Το Θεωρητικό Υπόβαθρο

1.1 Υδραυλικά Καθεστώτα.....	11
1.2 Δημιουργία μετα-αποικιακών κρατών: η ανάπτυξη και το νερό.....	13
1.3 Τρισδιάστατο Κράτος και Νερό.....	17

ΜΕΡΟΣ Β: ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Κεφάλαιο 2: Ρύθμιση του Νερού και Φεντεραλική Δομή

2.1.Ινδία	19
2.2.Νιγηρία.....	23
2.3.Βραζιλία.....	26

Κεφάλαιο 3: Αστικοποίηση και Νερό

3.1. Ινδία.....	31
3.2. Νιγηρία.....	33
3.3. Βραζιλία.....	36

Συμπεράσματα.....	39
-------------------	----

Βιβλιογραφία.....	42
-------------------	----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η Προβληματική

Η έξαρση των εθνοτικών εθνικισμών (Λέκκας, 2012), ο πολλαπλασιασμός των υπό κατάρρευση κρατών (Χειλά 2020) και η κατάφωρη όξυνση κρίσεων που έχουν κατεξοχήν διασυνοριακό χαρακτήρα αποτελούν ιδιαίτερα γνωρίσματα του μεταψυχροπολεμικού περιβάλλοντος ασφαλείας. Τα φαινόμενα αυτά εντείνονται από την δριμεία επιτάχυνση της κλιματικής αλλαγής από την ανθρωπογενή δραστηριότητα (εφ'εξής κλιματική κρίση) στην επονομαζόμενη από τμήματα της γεωλογικής επιστημονικής κοινότητας «ανθρωπόκαινο εποχή» (Wallenhorst and Wulf 2023). Ειδική πτυχή αυτού του φαινομένου αποτελεί η διαταραχή του κύκλου του νερού, που οδηγεί σε περιόδους λειψυδρίας, ακραία καιρικά φαινόμενα και μείζονες πολιτικές εντάσεις για την διανομή και την προτεραιοποίηση των χρήσεων του νερού. Οι εντάσεις αυτές, μάλιστα, διαπλέκονται με τις προαναφερθείσες προκλήσεις ασφαλείας, καθώς και την παρατηρούμενη δημοκρατική οπισθοχώρηση. Κατά συνέπεια, το ερευνητικό ερώτημα που εξετάζεται στην παρούσα εργασία είναι σε ποιον βαθμό οι διαταραχές στον κύκλο του νερού, που προκαλούνται από ανθρωπογενή δραστηριότητα, επηρέασαν τις ενδοκρατικές διαμάχες και τον εθνοτικό εθνικισμό, κατά την διάρκεια των 2 πρώτων δεκαετιών του 21ου αιώνα, σε κράτη των οποίων η κοινωνική οργάνωση χαρακτηριζόταν από όξυνση της πολιτικής βίας ήδη από την από-αποικιοποίησή τους.

Οι διαταραχές του κύκλου του νερού από την κλιματική κρίση παρατηρούνται τουλάχιστον από την δεκαετία του 1990, προσφάτως άρχισαν, ωστόσο, να μελετώνται στις κοινωνικές επιστήμες, ενώ έχουν ιδιαίτερα αλγεινές συνέπειες (Blanchon 2024). Σε παρόμοιο μήκος κύματος βρίσκεται και η ρύπανση των υπόγειων υδάτων με διασυνοριακό χαρακτήρα. Από τα μέσα του 1990, λοιπόν, παρατηρείται, σε περιφερειακό επίπεδο, μείωση του αριθμού και της έντασης των βροχοπτώσεων, γεγονός το οποίο επηρεάζει την ποιότητα του εδάφους, την βλάστηση, το μικροκλίμα αλλά και την ποσότητα των πόρων γλυκού νερού, ειδικά δε την κίνηση των υπόγειων ρευμάτων (Blanchon 2024). Βέβαια, δεν πλήττονται όλες οι περιοχές της υφηλίου με την ίδια ένταση, ενώ οι εν λόγω συνθήκες καθορίζονται από περιφερειακούς κλιματολογικούς παράγοντες και δυναμικές που εμπίπτουν στην δικαιοδοσία της μετεωρολογίας, της γαιολογίας κ.ο.κ. Μολαταύτα, δεδομένων των αναμενόμενων επιπτώσεων της υπερθέρμανσης τις προσεχείς δυο δεκαετίες, αλλά και

συνυπολογίζοντας το πρόβλημα της αποψίλωσης τροπικών δασών, πολλές περιοχές, που αυτή την στιγμή δεν βιώνουν άμεσα τις επιπτώσεις του φαινομένου, πρόκειται να αντιμετωπίσουν προβλήματα τέτοιου είδους (E.Eslamian and F A. Eslamian 2018). Ακόμη, παρατηρείται επίσης και το πρόβλημα της ερημοποίησης, που συνιστά σημαντική πηγή επισιτιστικής ανασφάλειας (IPCC, 2019).

Ως εκ τούτου, στις πληττόμενες περιοχές οι διαθέσιμοι υδάτινοι πόροι αποκτούν ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα και ειδικά όσον αφορά κράτη τα οποία ήδη αντιμετώπιζαν προβλήματα με την εξασφάλιση ασφαλών πηγών πόσιμου και καθαρού νερού και την τοποθέτηση αντλιών και αγωγών μεταφοράς σωστών τεχνικών προδιαγραφών. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη τις ποσότητες νερού που απαιτούνται και για βιομηχανική χρήση (ειδικά για την διύλιση καυσίμων, αλλά και για την βιομηχανική γεωργία δευτερευόντως), αλλά και τις υδρευτικές ανάγκες των αχανών αστικών κέντρων της ύστερης νεοτερικότητας, η κατάσταση καθίσταται ακόμη πιο δραματική, οδηγώντας σε διακρατικές διαφωνίες και εντάσεις, αλλά και σε μια νέα μορφή περιφερειακής υδρο-ηγεμονίας-ειδικά στην περιοχή της Μέσης Ανατολής (Blanchon 2024, Zeitoun and Warner 2006). Επιπλέον, σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του Προγράμματος για το Νερό και την Υγιεινή της Παγκόσμιας Τράπεζας, τουλάχιστον 2,2 δισεκατομμύρια άνθρωποι ανά τον πλανήτη εξετέθησαν σε επισφαλή πρόσβαση σε πόσιμο καθαρό νερό κατά το 2022 (Cribb, 2019). Η δε κατανομή των ανθρώπων αυτών υπογραμμίζει την διαπίστωση του U.Beck (:2015, σ.51) ότι η διακινδύνευση παράγει νέες μορφές ανισότητας ανάμεσα στην Δύση και τον «κόσμο της πλειοψηφίας», αλλά και ανάμεσα στα βιομηχανικά κράτη.

Παρότι η παρούσα εργασία θα εστιάσει σε ενδοκρατικές διαμάχες για το νερό, κρίνεται σημαντικό να γίνει μια επικουρική αναφορά στις διακρατικές διενέξεις για τα διασυνοριακά ύδατα, καθώς το ζήτημα αυτό αποτελεί την άλλη όψη της ασφαλειοποίησης του νερού. Στο πλαίσιο αυτό, αναφέρονται ενδεικτικά η διαμάχη Αιγύπτου-Αιθιοπίας για την κατανομή των υδάτων του Νείλου, η διένεξη Ιράκ-Τουρκίας για την κατασκευή του φράγματος Atatürk στο πλαίσιο της εκβιομηχάνισης της Ανατολίας και οι επιπτώσεις του στις κουρδικές περιοχές του βόρειου Ιράκ (Haghighi et all 2023). Επιπλέον, αξιοσημείωτη είναι η διαμάχη του Ισραήλ με την Ιορδανία και την Παλαιστινιακή Αρχή για τα δικαιώματα χρήσης των υδάτων του Ιορδάνη. Για τους τελευταίους αυτά θεμελιώνονται από την χρήση τεχνικών μέσων για άντληση νερού ήδη από την οθωμανική περίοδο διακυβέρνησης και

παραγνωρίζονται εν μέρει λόγω του προγράμματος εκβιομηχάνισης και αγροτικής άρδευσης του Ισραήλ, το οποίο καταγγέλλεται για υπερεκμετάλλευση και ρύπανση των διασυνοριακών υπόγειων υδάτων (Fröhlich, 2012). Το γεγονός αυτό, μάλιστα, απασχόλησε πρόσφατα το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (International Criminal Court, 2024). Ακόμη, διαμάχες ανακύπτουν και μεταξύ της Ινδίας και του Πακιστάν για την κατανομή των υδάτων του Ινδού Ποταμού (Cribb, 2019).

Ωστόσο, η παρούσα πτυχιακή εργασία φιλοδοξεί να μελετήσει τις εκφάνσεις και επιπτώσεις του φαινομένου ενδοκρατικά, σε κοινωνίες που ιστορικά αποτέλεσαν μέρος της «περιφέρειας» (με όρους Wallerstein, όπως αναφέρεται στο Hobden – Jones, 2013). Οι διαιρετικές τομές στα κράτη αυτά σχετίζονται με κύκλους πολιτικής ή διακοινοτικής βίας (είτε λόγω διχαστικών τεχνασμάτων της πρότερης αποικιακής διοίκησης, είτε λόγω προβλημάτων στην χάραξη των συνόρων, τα οποία δεν έλαβαν υπόψη την ανομοιογένεια και τις ιστορικές αντιπαλότητες των πληθυσμών που εμπερικλείουν) και αντιμετώπισαν προβλήματα με την οικοδόμηση κράτους μετά την από-αποικιοποίησή τους (είτε λόγω εσωτερικών αναταραχών, είτε λόγω εξωτερικών παρεμβάσεων).

Η ανά χείρας εργασία χωρίζεται σε δυο (2) μέρη. Την εισαγωγή στο ερευνητικό ερώτημα, που έχει προηγηθεί, ακολουθεί η έκθεση της μεθοδολογίας που έχει επιλεγεί για την προσέγγιση του θέματος. Το πρώτο μέρος συμπληρώνεται από το κεφάλαιο 1, το οποίο αφορά το θεωρητικό υπόβαθρό και χωρίζεται σε τρεις (3) υπο-ενότητες. Η πρώτη από αυτές εξετάζει την υφιστάμενη βιβλιογραφία για τα υδραυλικά καθεστώτα και την περιβαλλοντική θεωρία του κράτους, η δεύτερη τις ιστορικές τάσεις από-αποικιοποίησης και διεθνούς ανάπτυξης και πώς σχετίζονται με την διαχείριση του νερού, ενώ η τρίτη αναφέρεται στην ασφαλειοποίηση του νερού ενδοκρατικά σε σχέση με την οικολογική βία και την προσέγγιση του τρισδιάστατου κράτους. Στην συνέχεια, το δεύτερο μέρος επιδίδεται σε εμπειρικές μελέτες. Περιλαμβάνει δυο (2) κεφάλαια. Το αρχικό συνδέει τον τρόπο από-αποικιοποίησης των υπό μελέτη κρατών με τον καθορισμό του θεσμικού πλαισίου για την διαχείριση του νερού και με την ανάδυση μορφών πολιτικού ανταγωνισμού και οικολογικής βίας. Το επόμενο εξετάζει την συσχέτιση του τρόπου αστικοποίησης με την κατανομή και τις χρήσεις του νερού, αλλά και τις κοινωνικές εντάσεις που γεννώνται από τον περιορισμό των βροχοπτώσεων και την μείωση των διαθέσιμων υδάτινων πόρων. Τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα.

2. Μεθοδολογία

Το ερώτημα αυτό θα απαντηθεί με τα εργαλεία της Συγκριτικής Πολιτικής Ανάλυσης και συγκεκριμένα με την Μέθοδο των Μέγιστων Δυνατών Ομοιοτήτων, η οποία θα πλαισιωθεί με τα εργαλεία του ιστορικού και του κοινωνιολογικού θεσμισμού (Lowndes 2020), της ιστορικής κοινωνιολογίας (Skocpol, 2011) αλλά και επικουρικά της ανάλυσης του Κονστρουκτιβισμού (Parsons 2020). Θα υπάρξει, ωστόσο, τεκμηρίωση με στατιστικά στοιχεία σε σχέση με τα οικονομικά μεγέθη και τον ρυθμό αστικοποίησης. Για τους σκοπούς αυτούς, θα επιλεγθεί ένας μικρός αριθμός κρατών από 3 διαφορετικές ηπείρους, στα οποία είχαν εφαρμοστεί ιστορικά το βρετανικό και το ιβηρικό μοντέλο αποικιοποίησης και πλην του μοντέλου ομοσπονδιακής οργάνωσης του κράτους υπάρχουν διαφορές στα μοντέλα εκβιομηχάνιση, τις εκφάνσεις και τον βαθμό βίας στην πολιτική σκηνή. Οι μεταβλητές σύγκρισης θα είναι : α) οι επιπτώσεις της πολιτικής βίας/χαμηλού κοινωνικού κεφαλαίου και της κλιματικής κρίσης στην διαδικασία οικοδόμησης κράτους β) η σχέση της εκβιομηχάνισης με την κατανομή των υδάτινων πόρων και τον βαθμό παρέμβασης του κράτους και γ) οι κοινωνικές ταυτότητες και η πολιτική γεωγραφία σε σχέση με τον κύκλο του νερού και τον κύκλο έξαρσης της βίας. Οι εμπειρικές περιπτώσεις που επελέγησαν είναι : 1)η Ινδία, 2)η Νιγηρία και 3)η Βραζιλία. Στα εν λόγω κράτη έχει εφαρμοστεί το Βρετανικό και το Ιβηρικό μοντέλο αποικιοποίησης, ενώ η οικοδόμηση κράτους συνοδεύτηκε, σε όλες τις περιπτώσεις, πλην της Βραζιλίας, από εμφύλιο πόλεμο (αν και στην περίπτωση της Βραζιλίας η διαδικασία της ρεπουμπλικανικής σταθεροποίησης κατά τον Μεσοπόλεμο και έπειτα στην 3^η φάση του Ψυχρού Πολέμου υπήρξε επίσης ταραχώδης), ενώ τώρα δεν αποτελούν καταρρέοντα κράτη. Ακόμη, έχουν υποστεί (με διαφορετικούς τρόπους) εκτενή βαθμό βίαιων δινέξεων, έχουν ταχέως αναδυόμενη βαριά βιομηχανία (με διαφορετικούς τρόπους) και οι περιφερειακές επιπτώσεις του προβλήματος του νερού επηρεάζουν είτε θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες, είτε κοινότητες ιθαγενών στην περίπτωση της Λατινικής Αμερικής (αλλά συνδυάζονται με προβλήματα όπως η αποψίλωση του Αμαζονίου και παρουσιάζουν έντονο ενδιαφέρον ως προς τις διαιρετικές τομές), ενώ τίθενται ζητήματα στην σχέση της κατανομής του νερού και της βιομηχανίας (ειδικά της διύλισης υδρογονανθράκων).

Η πιο ενδεικτική εμπειρική περίπτωση του υπό εξέταση προβλήματος είναι αυτή της Συρίας (Selby et al 2017). Αυτό συμβαίνει, καθώς, ακριβώς πριν από το

ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου, που διαρκεί πάνω από μια δεκαετία, εκδηλώθηκε η μεγαλύτερη ξηρασία στην ιστορία της χώρας, επηρεάζοντας δραματικά την γεωργική παραγωγή και την επισιτιστική επάρκεια στα βόρεια της χώρας και οδηγώντας 1,3 εκατομμύρια κατοίκους από την Δυτική Συρία σε εσωτερική μετατόπιση. Το γεγονός αυτό φαίνεται να λειτούργησε ως καταλύτης στις προ υπάρχουσες σεχταριστικές διενέξεις, την δυσaráσκεια προς την προσωποπαγή δικτατορία και με την κληρονομιά της γαλλικής εντολής και του Α Παγκοσμίου Πολέμου. Έτσι, έχει προταθεί αιτιακή συσχέτιση της διαταραχής του υδρολογικού κύκλου με τον εμφύλιο πόλεμο (Selby et al 2017). Μολαταύτα, όπως προαναφέρθηκε, για τους σκοπούς της συγκεκριμένης εργασίας δεν θα εξετασθούν καταρρέοντα κράτη.

1. ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

1.1. Υδραυλικά και Υδρο-Κοινωνικά Καθεστώτα

Από την εποχή του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, έχει ανοίξει η συζήτηση για την κατά Montesquieu «Ανατολική Δεσποτεία». Πρόκειται για την ευρωκεντρική ματιά (τουλάχιστον όταν τίθεται αυστηρά με αυτόν τον όρο) ενός ιδιάζοντος φαινομένου κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης στις αχανείς Αυτοκρατορίες της Ασίας και της Βόρειας Αφρικής. Αναλυτικότερα, επισημαίνεται ότι ο Ηρόδοτος και μεταγενέστερα ο Montesquieu παρατήρησαν την ύπαρξη μιας «δυναστικής εξουσίας» του άρχοντα, που συνεπάγεται ένα «πνεύμα δουλοπρέπειας» (δηλαδή μια πιο παθητική πολιτική κουλτούρα αναγνώρισης de jure πατερναλιστικής αυθεντίας με όρους οργανικισμού που δεν οριοθετείται από νομικούς φραγμούς) και συνυπήρχε με μια γενική επικράτηση του θρησκευτικού νόμου και τοπικών εθίμων, ελλείψει ενδιάμεσων σωμάτων. Συμπληρωματικά, η ψιλή κυριαρχία (με όρους σημερινού αστικού δικαίου) της γης ανήκε στο κράτος-ως παραδοσιακό δικαίωμα- και εκχωρείτο στις κοινότητες-πακτωτές (προβάλλοντας έναν όρο από την φεουδαρχική Ευρώπη) έναντι φορολόγησης. Ωστόσο, η επίσκεψη των αναλύσεων της αγγλικής

πολιτικής οικονομίας του 18^{ου} αιώνα, αλλά και του Μαρξ και των επίγονων γραπτών της Σχολής της Φρανκφούρτης δύναται να φωτίσει κάποιες συστατικές πτυχές του φαινομένου, στρέφοντας το ενδιαφέρον στα δημόσια υδραυλικά έργα και τον κεντρικό ρόλο τους στην ανάπτυξη και την διατήρηση του εν λόγω σχήματος (Anderson: 2003).

Οι εν λόγω αναλύσεις δεν είναι απαραίτητα αλληλοαποκλειόμενες με την ιδέα της προτεραιότητας του κλίματος και της τοπογραφίας. Μολαταύτα εστιάζουν όχι στην διαμόρφωση της κουλτούρας και του ήθους από τις κλιματικές συνθήκες, αλλά στην σχέση τους με τις παραγωγικές δυνάμεις. Αναλυτικότερα, τα γραπτά των Τζόουνς, Smith και J.S.Mill που μελετούν την πολιτική οικονομία στην Ασία επισημαίνουν τον ρόλο των δημόσιων υδραυλικών έργων του συστήματος κρατικής οργάνωσης της εποχής (που φυσικά δεν μπορεί να συγκριθεί με το Μοντέρνο Κράτος) για την μετατροπή του ξηρού εδάφους σε καλλιεργήσιμο μέσω της εκτροπής και μεταφοράς νερού από τα μεγάλα ποτάμια ή και την άντληση νερού απευθείας από τον υδροφόρο ορίζοντα, όπως συνέβαινε στην Περσική Αυτοκρατορία (Anderson: 2003). Το γεγονός αυτό υπήρξε καταλυτικό για την δυνατότητα επιβίωσης των κοινωνιών, ενώ συνδέεται επίσης και με το σύστημα φορολόγησης και τις νομαδικές επιδρομές. Συνακόλουθα, οι Marx και Έγκελς συζητώντας τον Ασιατικό Τρόπο Παραγωγής προσπαθούν να κατανοήσουν γιατί δεν αναδύθηκε ένα σύστημα ατομικής έγγειας ιδιοκτησίας (Anderson: 2003). Ο Έγκελς παρατηρεί ότι η ξηρότητα του εδάφους σε περιοχές που εκτείνονται ανάμεσα σε ερήμους δημιουργεί την ανάγκη αρδευτικών έργων ως προϋπόθεση καλλιέργειας του εδάφους, ενώ συμπληρώνει ότι το φαινόμενο αυτό εξηγεί την καταστροφή πολιτισμών που στηρίζονταν στην γεωργία όμως λόγω των πολέμων παρήκμασαν, καθώς καταστράφηκαν οι υδραυλικές υποδομές που συντηρούσαν τα υπουργεία δημοσίων έργων (δηλαδή το 1 από τα 3 «υπουργικά χαρτοφυλάκια» των καθεστώτων της εποχής μαζί τα οικονομικά και τον πόλεμο) (Anderson: 2003). Ο Marx απαντάει κατανοώντας πώς τα αυτάρκη χωριά συνυπάρχουν με το σύστημα της ανατολικής δεσποτείας υπό αυτό το πρίσμα, συνδέοντας, έτσι, το ιδιοκτησιακό καθεστώς με την συντήρηση της καλλιεργήσιμης γης και προεκτείνει την σκέψη της αγγλικής πολιτικής οικονομίας μελετώντας την σχέση των παραγωγικών δυνάμεων με το υπερπροϊόν και τους κοινωνικούς ρόλους μέσα στις αυτάρκεις κοινότητες-με την βοήθεια του Έγκελς (Anderson: 2003).

Η προβληματική των υδραυλικών καθεστώτων, λοιπόν, αποτέλεσε αντικείμενο προβληματισμού και από μεταγενέστερους ερευνητές. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Wittfogel παρατηρεί τα υδραυλικά έργα αρχαίων αυτοκρατοριών (λχ τα ρωμαϊκά υδραγωγεία) και αναφέρεται στους υδραυλικούς πολιτισμούς, συσχετίζοντας την λειτουργική αναγκαιότητα άρδευσης της γης με την συγκρότηση κρατικής εξουσίας και τον έλεγχο της επικράτειας των αυτοκρατοριών με τον υλικό έλεγχο των υδάτινων πόρων (λαμβάνοντας υπόψιν και το μέγεθος και την πολυπλοκότητα του πληθυσμού), ενώ παρατηρεί ότι η ιδεολογική συνοχή προσδίδεται συνήθως από την κρατούσα θρησκεία (Craib: 2012). Συμπληρωματικά, ο K.Polanyi υπογραμμίζει την απελευθέρωση που συνεπάγετο για την Ασσυρία και την Βαβυλώνα η κρατική κατοχή και κεντρική διαχείριση των υδραυλικών έργων, ως κοινωνική διαχείριση σπάνιων πόρων (Block και Somers, 2011), ενώ στο ίδιο μήκος κύματος ο B.Moore αναφέρεται στα τεχνικά αυτά έργα ως τον μοναδικό δίαυλο επικοινωνίας των αγροτικών κοινοτήτων της ηπειρωτικής Κίνας πριν από την κατίσχυση των στρατευμάτων του Mao (Skocpol, 2011).

Λαμβάνοντας υπ'όψιν τα προαναφερθέντα, είναι θεμιτό να επισημανθεί ο ρόλος των πολιτισμικών κατασκευών που σχετίζονται με τον κύκλο του νερού και η θέση τους στην ανάδυση ευρύτερων υδροκοινωνικών καθεστώτων (hydrosocial regime). Αναλυτικότερα, οι θρησκευτικές τελετουργίες όπως η θεοποίηση των ποταμών σε παραδοσιακές κοινωνίες αλλά και ευρύτερα οι λόγοι και οι πρακτικές και η συσσωρευμένη κοινωνική γνώση που σχετίζονται με την σχέση ανθρώπου φύσης πρέπει επίσης να μελετώνται από κοινού με τον κύκλο του νερού και η καταγραφή τους είναι απαραίτητη για την κατανόηση των συνεπειών που απορρέουν από τις διαταραχές του (Blanchon 2024). Παρόλα αυτά, η εν λόγω παράμετρος ανοίγει τον δρόμο προς την πράσινη πολιτική θεωρία και τον τρόπο που οι εκπρόσωποί της (από τους πιο «οικοαυτραχικούς» έως τους πράσινους μεταρρυθμιστές) αντιλαμβάνονται το κράτος. Η συγκεκριμένη Σχολή, λοιπόν, προσδίδει κεντρική θέση στον ρόλο της γραφειοκρατίας-ως συγκέντρωσης- στον μετασχηματισμό του χώρου και την εργαλειακή πρόσληψη των φυσικών πόρων για την επίτευξη αναπτυξιακών στόχων, ενώ παρατηρεί τα συστήματα ρόλων και τις σχέσεις εξουσίας που δημιουργούνται στον χώρο μέσα από τις κοινωνικές πρακτικές και τον υλικοτεχνικό πολιτισμό (Hay και άλλοι: 2011) .

Από τις προσεγγίσεις που εκτέθηκαν ως άνω ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται η προσέγγιση της αγγλικής πολιτικής οικονομίας και του κλασικού μαρξισμού σχετικά με την σύνδεση των υδραυλικών έργων με τα πολιτικά καθεστώτα και τις μορφές συνοχής και ελέγχου των κοινωνιών. Ακόμη, η συμπερίληψη των πολιτισμικών πρακτικών στην ανάλυση του κύκλου του νερού επιτρέπει την κατανόηση των ταυτοτικών καταβολών που, μαζί με εξωτερικούς και υλικούς παράγοντες, σχετίζονται με την οικολογική βία.

1.2. Η δημιουργία μετα-αποικιακών κρατών, η ανάπτυξη και το νερό

Για την κατανόηση της τρέχουσας κατάστασης των πολιτικών ανταγωνισμών και των εθνοτικών, γλωσσικών και θρησκευτικών διαιρέσεων, που εντείνονται από την λειψυδρία στις υπό μελέτη περιπτώσεις, είναι απαραίτητη η έκθεση κάποιων ιστορικών και θεωρητικών στοιχείων για την μελέτη των μεθόδων αποικιοποίησης που εφαρμόστηκαν ιστορικά. Ακόμη, οι αναπτυξιακές στρατηγικές που υιοθετήθηκαν μεταπολεμικά έχουν άμεση σχέση με τον υπάρχοντα ανταγωνισμό πόλης-υπαίθρου για την διανομή των υδάτινων πόρων, με την υποβάθμιση της ποιότητας των υδάτινων σωμάτων αλλά και με τον έλεγχο μειονοτικών πληθυσμών και την προτεραιοποίηση γεωγραφικών περιοχών και τομεακών χρήσεων του νερού. Για τον λόγο αυτό, πρόκειται να εκτεθούν, επίσης, κάποιες βασικές αναπτυξιακές θεωρίες που θα συμβάλουν στην κατανόηση του υποβάθρου των κρατών που θα εξεταστούν στην παρούσα εργασία.

Η αποικιοκρατία υπήρξε κατά γενική ομολογία μια περίοδος με συνέπειες τραυματικές σε όλα τα επίπεδα για τις κοινωνίες που την υπέστησαν. Μολαταύτα, πρόκειται για ένα φαινόμενο με εσωτερικές διαφοροποιήσεις, ανάλογα με τον ιστορικό χρόνο στον οποίον καθιερώθηκε, τον ρόλο κάθε περιοχής στο υπό ανάδυση σύστημα διεθνούς ανταγωνισμού και το μοντέλο αποικιοποίησης (αλλά μεταγενέστερα και τον τρόπο από-αποαποικιοποίησης) που εφαρμόστηκε. Το Ιβηρικό μοντέλο, λόγου χάριν, στηρίχθηκε στην εξόρυξη χρυσού για την χρηματοδότηση της βιοτεχνίας μαλλιού, του εξαγωγικού εμπορίου στο Βέλγιο και μεταγενέστερα του πολέμου στην Ολλανδία (Anderson, 2003), ενώ στο Αγγλικό μοντέλο ο βαθμός και τα μέσα ελέγχου ποίκιλλαν ανάλογα με την σημασία της επικράτειας για τον έλεγχο διεθνών ναυτικών και εμπορικών περασμάτων. Η τακτική

του «ωφελιμισμού του κυβερνητικού μεγάρου» υπήρξε καίρια (Kymlica: 2014), αλλά δεν υπήρξε προσπάθεια πολιτισμικής ομογενοποίησης όπως στο γαλλικό μοντέλο, το οποίο υπήρξε ένα σχέδιο ανορθολογικό και χωρίς σαφή μακροπρόθεσμο στόχο (Boucheron: 2017). Ο Α ΠΠ, ωστόσο, λειτούργησε ως καταλύτης που επιβράδυνε την βιομηχανική ανάπτυξη των ευρωπαϊκών δυνάμεων και την ικανότητά τους να διατηρούν τον έλεγχο των αποικιών, ενώ το σύστημα των εντολών ακολούθησε η εμφάνιση εθνικιστικών ανταποικιοκρατικών κινημάτων. Τελικά, μετά την ισοπέδωση της ευρωπαϊκής ηπείρου από τον Β ΠΠ, την επικράτηση των ΗΠΑ ως κατεξοχήν παγκόσμιας βιομηχανικής δύναμης σε αναζήτηση νέων αγορών και την κορύφωση της επαναστατικής βίας σε ορισμένες περιπτώσεις δημιουργήθηκε (Baylis και άλλοι :2013) με αρκετά διαφορετικούς κατά περίπτωση τρόπους ένας μεγάλος αριθμός νεοπαγών κρατών , με αρκετές ιδιομορφίες που έχουν απασχολήσει την πολιτική επιστήμη για πολλές δεκαετίες. Η παράλληλη διάλυση των μεγάλων πολυεθνικών αυτοκρατοριών λειτούργησε ως η απαρχή των διαφορών για τα δικαιώματα χρήσης διασυνοριακών ποταμών.

Έτσι, τα καθεστώτα που αναδύθηκαν πρέπει να μελετηθούν υπό το πρίσμα των μακροϊστορικών διεργασιών που έχουν λάβει χώρα και το κράτος πρέπει να γίνει αντιληπτό όχι μόνο ως ιδεότυπος αλλά υπό το πρίσμα των εργαλείων της ιστορικής κοινωνιολογίας (Hibou, 2004). Ο Bayart (όπως αναφέρεται στο Martinussen: 2007) , λοιπόν, επισημαίνει τις συνέπειες της άνισης διάδοσης του άνωθεν εκσυγχρονισμού στο πολιτικό, το οικονομικό και το κοινωνικό πεδίο, τονίζοντας πως η εντατικοποίηση του πολιτικού ελέγχου μέσω της αποικιακής διοίκησης δημιούργησε και κληροδότησε δομές διακυβέρνησης ασύμμετρες προς τις κοινωνικές οργανώσεις και το υπόβαθρο της οικονομίας. Στην συνέχεια, ακολουθώντας την διαδρομή των Annales, αναδεικνύει τον ρόλο του πολιτισμικού πλαισίου υπό το οποίο συγκροτούντο τα νεοπαγή κράτη και ασχολήθηκε με τον ρόλο των τοπικών εθίμων και θρησκειών στην διαδικασία οικοδόμησης.

Παράλληλα, οι Jackson και Rosberg (όπως αναφέρονται στο Martinussen: 2007) μελέτησαν τις ιδιαιτερότητες τις προσωποπαγούς εξουσίας και των συνακόλουθων σχέσεων πατρωνίας στους διοικητικούς μηχανισμούς των Αφρικανικών Κρατών που γεννούν έλεγχο επί των πόρων και δημιουργούν κοινωνικά προνόμια στο πλαίσιο κοινωνικών δικτύων που αυτοπαρουσιάζονται ρητορικά με όρους εκσυγχρονισμού. Ανάλογα, ωστόσο, με τον βαθμό της βιαιότητας του

καθεστώτος και την νομιμοποιητική βάση που χρησιμοποιεί προκύπτουν διαφορετικές τυπολογίες διακυβέρνησης (ενδεικτικά αναφέρονται η πριγκιπική εξουσία, η αυταρχική εξουσία, η προφητική εξουσία και η τυραννική εξουσία). Βέβαια, ο αγώνας για τον έλεγχο των κρατικών δομών και των κοινωνικών προνομίων δεν διεξάγεται πράγματι με ιδεολογικούς όρους, οδηγεί σε κλιμάκωση του βίαιου ανταγωνισμού και προωθεί την αντίληψη της εξουσίας ως λάφυρο (Λέκκας, 2012), προδιάθεση που σχετίζεται με το τρίπτυχο ανάπτυξης, καινοτομίας και περιθωριοποίησης κατά τον Apter (Martinussen, 2007).

Επιπλέον, ιδιαίτερο θεωρητικό ενδιαφέρον και έντονες διακυμάνσεις έχει παρουσιάσει ο ρόλος των νεοπαγών κρατών στην οικονομία, γεγονός που παρουσιάζει επίσης άμεση σχέση με τα μεγάλης κλίμακας υδραυλικά έργα και αξίζει να ιδωθεί τόσο υπό το πρίσμα της διαιρετικής τομής αγροτικού-αστικού πληθυσμού, όσο και υπό το πρίσμα της οικονομικής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, Κατά το κεϋνσιανό πρότυπο σύγκλισης που προωθήθηκε κι από τους θεσμούς του Bretton Woods, οι νέες διοικήσεις διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο στον οικονομικό προγραμματισμό και την διαμόρφωση των παραγωγικών δυνάμεων (γεγονός που έχει δημιουργήσει τριβές αλλά και μια ενδιαφέρουσα διαλεκτική ανάμεσα στις κρατοκεντρικές και τις κοινωνιοκεντρικές προσεγγίσεις ανάπτυξης) πριμοδοτώντας την αγροτική παραγωγή μέσω της κατασκευής μεγάλων φραγμάτων, για τα οποία συνήφθησαν δάνεια από την Παγκόσμια Τράπεζα, και συνακόλουθων αρδευτικών έργων μεταφοράς νερού.

Παρότι η πλειοψηφία του πληθυσμού απασχολείτο στον αγροτικό τομέα, εντούτοις υπήρξε τρομερή ανάπτυξη των μεγαλουπόλεων που μετατράπηκαν στο σύμβολο του β' μισού του 20 αιώνα (Giddens: 2009) . Στις αρχικές υποθέσεις που είχαν προταθεί σχετικά με την επικυριαρχία των αγροτικών συμφερόντων στα νεοπαγή πολιτικά συστήματα διατυπώθηκαν ενστάσεις ότι η συσσώρευση του κεφαλαίου προς τις πόλεις και το μοντέλο ανάπτυξης θα ενδυνάμωνε τα συμφέροντα του αστικού πληθυσμού έστω κι αν παράμενε μειοψηφικός, ενώ στους κόλπους των αγροτικών περιοχών δημιουργήθηκαν αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις λόγω των ανισοτήτων στην κατοχή της γης, της οποίας η καλλιέργεια συνέχιζε να στηρίζεται πάντα στα δημόσια υδραυλικά έργα. Με αυτό τον τρόπο, το νερό, η οικονομική και η αγροτική πολιτική δημιούργησαν έναν νέο αστερισμό κοινωνικών συγκλίσεων.

Στη συνέχεια, όμως, οι νέες τάσεις που αναδύθηκαν μετά τις πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του '70 και την επικυριαρχία του μονεταρισμού και της συναίνεσης της Washington επηρέασαν πρωταρχικά την διαχείριση του νερού με την καθιέρωση του συστήματος IWRM (Integrated Water Resources Management). Η νέα διαχειριστική προσέγγιση στηρίχθηκε σε 2 πυλώνες: την αποκέντρωση της διακυβέρνησης των υδάτινων πόρων (με εκχώρηση αρμοδιοτήτων κατά το πρότυπο του νέου δημόσιου management) και σε αρκετές περιπτώσεις την ιδιωτικοποίηση των υπηρεσιών παροχής (Meran και άλλοι: 2021). Η εξέλιξη αυτή συνάδει με τις ευρύτερες τομές της δεκαετίας του 1980, καθώς συνεπάγεται απόσυρση του κράτους από την παροχή υπηρεσιών (ύδρευσης εν προκειμένω) και μια προσέγγιση που στηρίζεται στις ανάγκες των χρηστών και την διαβούλευση μαζί τους με στόχο τόσο την εξοικονόμηση πόρων, όσο και την βελτίωση του δικτύου χάρη στην σύμπραξη δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, ενώ οι διορθώσεις στις ενδεχόμενες ασυμμετρίες προσφοράς ζήτησης αφέθηκαν να διορθωθούν μέσω των πολιτικών τιμολόγησης (Meran και άλλοι: 2021).

Η τάση αυτή, μάλιστα επηρέασε και την πολιτική οικονομία των όρων δανεισμού από την Παγκόσμια Τράπεζα, η οποία, όμως, διέκρινε σε διάστημα δεκαετίας τις ασυνέχειες του εν λόγω σχήματος, ενώ συνδέεται και με ζητήματα σωστής χρήσης της εδάφους και των πόρων που έχουν μελετηθεί από τον Blaikie (όπως αναφέρονται στο Martinussen: 2007). Δυο επισημάνσεις, λοιπόν, χρειάζονται σχετικά με το ανωτέρω σχήμα. Αρχικά, όσον αφορά την οικονομική συμπεριφορά των δρώντων, οι οικονομικές συνέπειες της υπερεκμετάλλευσης των σπάνιων κοινών πόρων (πχ δάση και αλιευτικά ύδατα) δεν εμφανίζονται βραχυπρόθεσμα, αλλά με την πάροδο του χρόνου, ενώ τα κίνητρα που παρέχονται σύμφωνα με τα νεοκλασικά για την βιώσιμη χρήση των κοινών πόρων έχουν διαφορετικές επιπτώσεις στην συμπεριφορά των δρώντων ανάλογα με την ισχύ, την στοχοθεσία τους και την θέση τους στο πλέγμα του ανταγωνισμού. Επιπλέον, αξιοσημείωτη είναι η αστική ανάπτυξη που καταγράφηκε στα νεοπαγή κράτη και οι νέοι κοινωνικοί ανταγωνισμοί που γέννησε με την ανάπτυξη πολυάριθμων μεσαίων στρωμάτων και της οικονομίας που στηρίζεται σε αυτά, αλλά προϋποθέτει μια ισχυρή γεωργική παραγωγή.

Ακόμη, υποστηρίζεται (Hibou, 2004 και Hay, 2011) ότι η απόσυρση των νεοπαγών κρατών από την υδροδότηση και την παροχή υπηρεσιών ευρύτερα, στο πλαίσιο μονεταριστικών πολιτικών, στην πραγματικότητα δεν είναι απαραίτητα

δείγματα αποδυνάμωσής του, αλλά μια στρατηγική αναδιάταξης που πρέπει να ενταχθεί στην ευρύτερη συζήτηση για την μεταμόρφωση του ρόλου του κράτους. Ειδικότερα, φαίνεται ότι με την απελευθέρωση των σχετικών αγορών δημιουργήθηκε μια ακόμη ισχυρότερη ρυθμιστική γραφειοκρατία (Fernandez, 2022), ενώ, όπως έχει υποστηρίξει η B.Hibou (:2004), η ιδιωτικοποίηση δεν συνεπάγεται μικρότερη ικανότητα ελέγχου, αλλά, λαμβάνοντας υπόψιν την θεωρία των Jackson και Rosberg για τις ιδιαιτερότητες συγκρότησης κράτους και την προσωποπαγή εξουσία, στο πλαίσιο της ευρύτερης συζήτησης περί “Belly Politics”, σε πολλές περιπτώσεις ενδυναμώνεται η ικανότητα του καθεστώτος να ασκεί πραγματικό έλεγχο και επιλέγει να το πραγματοποιεί μέσω μεσαζόντων (γεγονός που θυμίζει εν μέρει την κατακερματισμένη κυριαρχία και την πορεία προς την εδαφική ενοποίηση της φεουδαλικής Ευρώπης) με τους οποίους αναπτύσσει συμβιωτικές σχέσεις αμφίδρομης εξάρτησης.

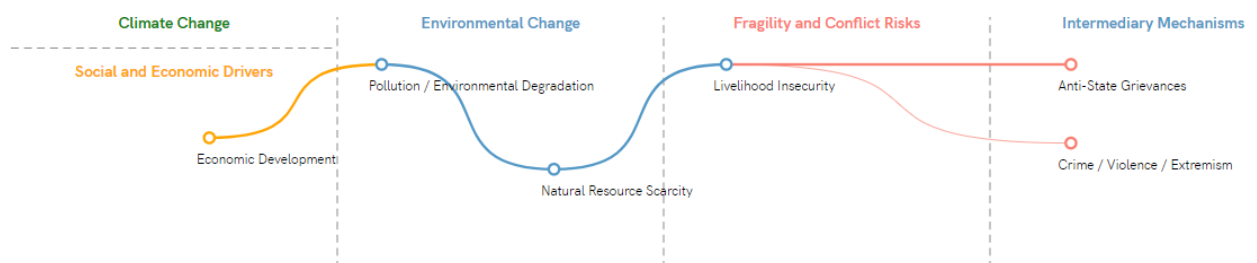
1.3. Τρισδιάστατο Κράτος και Νερό

Πολλά από τα νεοπαγή κράτη ήδη από τα πρώτα στάδια της συγκρότησής τους αντιμετώπισαν ταυτοτικές συγκρούσεις ανάμεσα σε διαφορετικές εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές ομάδες που βρίσκονταν ιστορικά σε τροχιά ανταγωνισμού, γεγονός το οποίο είχε εργαλειοποιηθεί από τις αποικιακές διοικήσεις. Ως εκ τούτου υπήρξαν σε πολλές περιπτώσεις εξάρσεις βίας, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις το κράτος μεροληπτούσε υπέρ κάποιας ομάδας. Στην διαδικασία αυτή παρατηρήθηκε η χρήση των αρδευτικών έργων και ο έλεγχος του νερού για την κατάπνιξη εθνοτικών εθνικισμών (Allouche, 2019), ωστόσο η κυρίαρχη συζήτηση για την ασφάλεια περιστρεφόταν γύρω από το πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου.

Από την δεκαετία του 1990, όμως, η ατζέντα της ασφάλειας έχει επηρεαστεί από τα ρεύματα της διεύρυνσης, το οποίο αναγνωρίζει την οικονομική σταθερότητα, την ενεργειακή, υγειονομική και διατροφική επάρκεια, την περιβαλλοντική ασφάλεια και την πολιτική σταθερότητα ως ζητήματα μείζονος σημασίας για την επιβίωση του κράτους, αλλά και της εμβάθυνσης, που ορίζει το άτομο ως υποκείμενο ασφάλειας (Τσάκωνας: 2020). Υπό αυτό το πρίσμα, οι άγριες πυρκαγιές, τα ακραία καιρικά φαινόμενα, η λειψυδρία και η διάβρωση του εδάφους που προκαλούνται από την κλιματική κρίση και τη διαταραχή του κύκλου του νερού αναδύονται ως ζητήματα

εθνικής ασφάλειας. Η εξέλιξη αυτή λαμβάνει χώρα υπό συνθήκες όπου 8,7 εκατομμύρια άνθρωποι έχουν εκτοπιστεί στο εσωτερικό των κρατών τους λόγω κλιματικών καταστροφών (IDMC: 2022), ενώ τόσο οι πλημμύρες, όσο και η λειψυδρία συντείνουν στην διάδοση ασθενειών όπως η χολέρα στον Λίβανο και την Αϊτή (Reuters: 2022, Libération: 2022) και η πανδημία του COVID 19 έχει αναδείξει την συμβολή των συστημάτων υγείας τόσο στην εθνική όσο και στην ανθρώπινη ασφάλεια.

Κατά συνέπεια, ανοίγει ο δρόμος για την νέο-μαλθουσιανή ερμηνεία της οικολογικής βίας. Η λειψυδρία δεν αντιμετωπίζεται, δηλαδή, μόνο ως πολλαπλασιαστής συγκρούσεων (κατά το κερατοειδές υπόδειγμα) αλλά, μέσα από τις επιπτώσεις της στην διατροφική ασφάλεια, τις οικονομικές επιπτώσεις της ερημοποίησης και τον εσωτερικό εκτοπισμό, λειτουργεί ως ανεξάρτητη μεταβλητή στην εμφάνιση πολιτικής βίας, αναδύοντας παράλληλα δομές πολιτικών ευκαιριών (E.Olumba: 2024). Ωστόσο, η σύνθεση των υποδειγμάτων επιτρέπει την κατανόηση της διάδρασης ανάμεσα σε διαφορετικούς παράγοντες, αναγνωρίζοντας την απαραίτητη κατά περίπτωση αυτονομία στον παράγοντα του περιβάλλοντος, που μετατρέπουν την διαχείριση του νερού σε πολιτική αποσταθεροποίηση. Η περιβαλλοντική διακινδύνευση μετατρέπεται σε υπαρξιακή πρόκληση για την κρατική ικανότητα και εντείνει τον ανταγωνισμό για τους (μειούμενους) πόρους, με τρόπο που περιγράφεται από την προσέγγιση του Homer Dixon και είναι πιο δομικός απ' ό τι υποστηρίζει η Σχολή των Νεοκλασικών Οικονομικών (Kahl, 2014). Έτσι, ο εξτρεμισμός και μορφές βίαιης πολιτικής κινητοποίησης μπορούν να εκληφθούν ως εκφάνσεις οικολογικής βίας, ειδικά όσον αφορά πιο ευάλωτες εθνοτικές και κοινωνικές ομάδες που υφίστανται δυσανάλογα επαχθείς συνέπειες από την κλιματική κρίση.

Υπόδειγμα 1. Πηγή : *climate-diplomacy.org*

ΜΕΡΟΣ Β: ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

2. ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΝΕΡΟΥ ΚΑΙ ΦΕΝΤΕΡΑΔΙΚΗ ΔΟΜΗ

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρηθεί η ανασκόπηση του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου για την ρύθμιση και την διαχείριση του νερού στην Ινδία, τη Νιγηρία και την Βραζιλία, μέσα από το πρίσμα των ιστορικών και πολιτισμικών καταβολών των ομοσπονδιακών κρατών, αναζητώντας κάποια παγιωμένα μοτίβα σύγκρουσης και συνεργασίας. Έτσι, διανοίγεται η αντίληψη των θεσμών ως αρένας άσκησης πολιτικής (είτε συναινετικά είτε συγκρουσιακά ανάμεσα στα ομόσπονδα μέρη) , επιτρέποντας την ανάδυση δομών πολιτικών ευκαιριών που απορρέουν από τον έλεγχο των υδάτινων πόρων και των υδραυλικών υποδομών , συσσωματώνοντας, σε ορισμένες περιπτώσεις, χωρικές (αλληλ)-εξαρτήσεις της αποικιακής διακυβέρνησης, αλλά και τις διαιρετικές τομές κέντρου περιφέρειας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, δε, ότι το εν λόγω περιβάλλον διαμορφώνεται υπό συνθήκες καθυστερημένης αλλά ταχείας αστικοποίησης και δοκιμάζεται, σήμερα, υπό συνθήκες διαταραχής του υδρολογικού κύκλου των υπό μελέτη περιοχών (γεγονός που συνδέεται με το επόμενο κεφάλαιο της ανά χείρας εργασίας).

2.1. Ινδία

Στην κατά Hobsbawm(:2010) υποήπειρο έχουν ανακύψει σημαντικές διαμάχες για την χρήση ποταμών που διαρρέουν τα ομόσπονδα μέρη, έχουν χρηματοδοτηθεί ή δανειοδοτηθεί τεράστια έργα για την κατασκευή φραγμάτων από την Παγκόσμια Τράπεζα και τις τελευταίες έχουν προωθηθεί σημαντικές μεταρρυθμίσεις ως προς την διανομή και την ρύθμιση της αγοράς του νερού (με ποικίλα αποτελέσματα). Μολαταύτα, κοινή συνισταμένη παραμένει ο καθοριστικός ρόλος της κεντρικής διοίκησης στην διαχείριση του νερού είτε με άμεσο τρόπο, είτε μέσω μιας μερικής αναδιάταξης των πεδίων δικαιοδοσίας της σε αντιστοιχία με νέα

ρεπερτόρια δράσης (Fernandes: 2020), σε συμφωνία με κάποιες γενικότερες τάσεις του ινδικού ομοσπονδισμού (S.Khilnani στο J.Dunn: 1997) .

Αρχικά, επισημαίνεται ότι η κατανόηση της εθνικότητας και της διάκρισης κράτους κοινωνίας προήλθε από την αποικιακή πρακτική με όρους εξωτερικούς από τον πολιτισμό της Ινδίας, όπως και η ατομική ιδιοκτησία, οδήγησε, όμως, στην συγκρότηση μιας σταθερής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας με κατοχυρωμένα ατομικά δικαιώματα. Αυτό συνοδεύτηκε από μια σταθερή δημοσιονομική (απαραίτητη για την επιβίωση του κράτους στο διεθνές σύστημα) και οικονομική (απαραίτητη για την ασφάλεια του πληθυσμού) πολιτική, με κάποια εσωτερικά παράδοξα, να βρίσκεται στα χέρια της κεντρικής κυβέρνησης και από αρκετές αποφάσεις για την ρύθμιση της αγροτικής οικονομίας και την ενθάρρυνση ή αντίδραση στην πολιτικοποίηση των ταυτοτήτων και της αγροτικής οικονομίας να βρίσκεται στα χέρια των ομόσπονδων μερών (Khilnani, 1997). Κεντρικό ρόλο σε αυτό το σχήμα έχουν παίζει οι αυξημένες αρμοδιότητες του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, το οποίο έχει αποφανθεί πολλές φορές και επί διενέξεων σχετικά με το νερό. Ακόμη, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η Βρετανική διακυβέρνηση (στην πορεία από την εταιρική εκμετάλλευση προς τον αυτοκρατορικό έλεγχο και την συγκρότηση κρατικής δομής) στηρίχθηκε σε δυο συνιστώσες: τον ωφελιμισμό του κυβερνητικού μεγάρου (που συνιστά μια μείξη ορθολογισμού και αυταρχισμού κατά τον Kymlica: 2014) για τον άνωθεν εκσυγχρονισμό και την χρήση των κοινωνικών δικτύων (λχ καστών και θρησκευτικών ομάδων) για την ενίσχυση της κυβερνησιμότητας και της νομιμοφροσύνης, κατά τρόπο που ποίκιλλε ανάλογα με τις μεταβαλλόμενες βρετανικές αντιλήψεις για την Ινδία (Khilnani 1997). Όσον αφορά την κληρονομία αυτής της πρακτικής σε σχέση με τα δικαιώματα χρήσης επιφανειακών υδάτινων πόρων, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίον η Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών συγκέντρωσε προοδευτικά την αρμοδιότητα ελέγχου τους, προκειμένου να καταργήσει το προϋπάρχον σύστημα εθιμικών δικαιωμάτων (Cullet and Gupta 2009).

Η ιστορική αυτή πορεία, σε συνδυασμό με την καθυστερημένη εκβιομηχάνιση και την λιγότερο συμπαγή ταξική συγκρότηση των αρχών του 20^{ου} αιώνα κληροδότησε στο κόμμα του Κογκρέσου και το νεοπαγές κράτος έναν εξέχοντα ρόλο της ασύμμετρα αναπτυγμένης διοίκησης (σε αντίστιξη προς την κοινωνία) ως δρώντα καθορισμού δημόσιας ατζέντας που ασκεί μεγάλη επιρροή στον τρόπο

διάταξης των κονδυλίων και την εφαρμογή δημόσιων πολιτικών. Στην περίπτωση του νερού οι στρεβλωτικές επιδράσεις του φαινομένου αυτού γίνονται αισθητές στο φαινόμενο της μαφίας του νερού (Fernandes: 2020). Ειδικά στο Δελχί, το ¼ των κατοικιών δεν έχουν σταθερή σύνδεση με το δίκτυο ύδρευσης, ενώ σε πολλές συνοικίες υπάρχει διαθέσιμο νερό μόνο μερικές ώρες ημερησίως, με αποτέλεσμα να έχει δημιουργηθεί μια παρα-οικονομία άντλησης, διανομής και υπερκοστολόγησης νερού που θέτει σε κίνδυνο την μακροπρόθεσμη ασφαλή πρόσβαση της χώρας σε καθαρό πόσιμο νερό (Foreign Policy, 2015)

Στο πλαίσιο αυτό, η αναπτυξιακή πολιτική της Ινδίας μετά την απελευθέρωση οδήγησε στην ανάδειξη των μεγάλων φραγμάτων ως τους «νέους ναούς» που συμβόλιζαν τον εκσυγχρονισμό και επέτρεψαν την γεωργική ανάπτυξη. Στο σημείο αυτό υπενθυμίζεται ότι παρά τον μεσοαστική του σύνθεση το Κόμμα του Κογκρέσου δεν έχει-και δεν θα μπορούσε να έχει- ξεκάθαρο ταξικό στίγμα και στηρίχθηκε επίσης από τους αγρότες, ενώ στη πορεία κέρδισε την νομιμοφροσύνη θρησκευτικών μειονοτήτων (Khilnani 1997). Παράλληλα, επισημαίνεται ότι η Παγκόσμια Τράπεζα χρηματοδότησε σπόρους και καλλιέργειες που έχουν υψηλές αρδευτικές ανάγκες. Ωστόσο, μετά την τριχοτόμηση, ο παρεμβατισμός της κεντρικής διοίκησης στα έργα υποδομών των ποταμών που διατρέχουν πολλά ομόσπονδα μέρη της επέτρεψε να επηρεάζει τις διαπραγματεύσεις μεταξύ τους για να εναρμονίζονται με τις κεντρικές στοχοθεσίες, αλλά και να επηρεάζει την διάταξη των δικτύων διοχέτευσης του νερού από τα ποτάμια, ώστε να περιορίζει την δύναμη περιοχών με ισχυρές θρησκευτικές μειονότητες, κυρίως στα σύνορα με το Πακιστάν (Allouche 2019). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα φράγματα που οικοδομήθηκαν για αυτόν τον σκοπό στο κρατίδιο του Punjab, στα πρώτα στάδια της πολιτικοποίησης της διανομής του νερού ανάμεσα σε Ινδία και Πακιστάν, ενώ παράλληλα ξεκίνησε η ασφαλειοποίηση του νερού στα σύνορα με το Νεπάλ.

Ταυτόχρονα, μείζονος σημασίας είναι το πλαίσιο διαχείρισης των διενέξεων γύρω από τα φράγματα στη Νότια Ινδία. Πιο συγκεκριμένα, τα φράγματα που κατασκευάστηκαν στο Tamil Nadu έχουν δημιουργήσει τριβές ανάμεσα στο εν λόγω κρατίδιο και τα 3 γειτονικά (Andhara Pradesh, Karnataka, Kerala) για τον ποταμό Cauvery και τις αρμοδιότητες διαχείρισης επί του έργου ύδρευσης Krishna (Fernandes 2020). Το περιεχόμενο των διενέξεων, που σχετίζεται με τις οικονομικές δραστηριότητες και την αστικοποίηση θα εκτεθεί στο επόμενο κεφάλαιο. Ωστόσο,

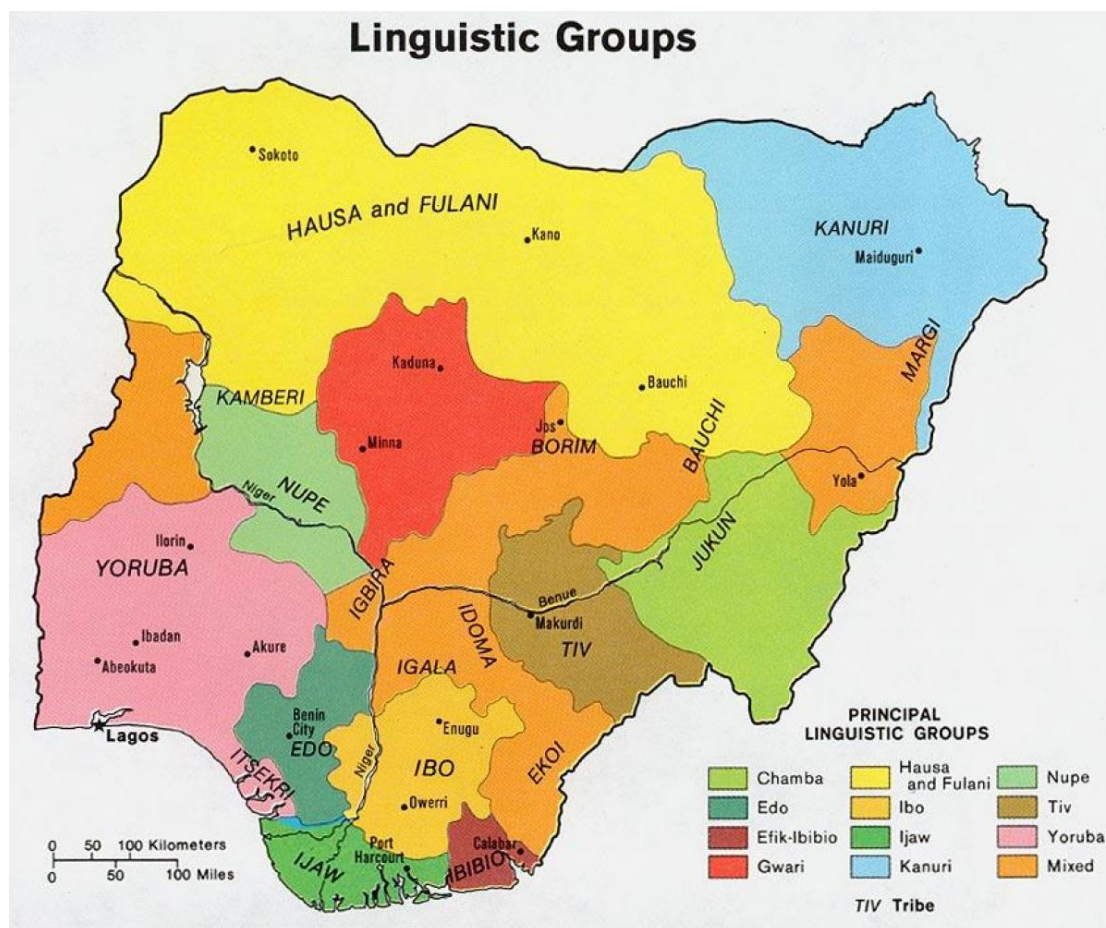
ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος επίλυσης των διενέξεων, που συμπεριλαμβάνεται στους παράγοντες που έχουν οδηγήσει στην πολιτικοποίηση του νερού και την άνοδο του χωρικού λαϊκισμού. Αναλυτικότερα, η πρώτη διαμάχη εμπλέκει τρία κράτη με διαφορετικές γλωσσικές κοινότητες. Επιλύθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο μετά από 37 χρόνια διαπραγματεύσεων ανάμεσα στα εμπλεκόμενα ομόσπονδα μέρη, με παρεμβάσεις της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης. Η συνεργασία ανάμεσα στα κρατίδια για την διανομή του νερού θεμελιώνεται από συμφωνίες που συνήφθησαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, υπό την βρετανική διοίκηση με επίκεντρο την περιοχή Madras. Οι εν λόγω συμφωνίες, ωστόσο, αντανakλούν χωρικές εξαρτήσεις και προτεραιότητες που σχετίζονται με την αποικιακή διακυβέρνηση, ενώ σημεία τριβής υπήρξε η ερμηνεία της αναλογικής διανομής νερού κατά τα έτη ξηρασίας και η κατασκευή έργων για την διατήρηση των υδάτινων πόρων κατά τα έτη βροχόπτωσης. Εν τέλει, το Ανώτατο Δικαστήριο κήρυξε τον ποταμό εθνικό πόρο και οι παρεμβάσεις σε περιόδους λειψυδρίας ανατίθενται στο ομοσπονδιακό επίπεδο. Η διαμάχη αυτή επηρέασε κυρίως τους αγρότες των εμπλεκόμενων κρατιδίων, οι οποίοι προέρχονται από διαφορετικές γλωσσικές κοινότητες.

Ακόμη, κρίνεται σημαντικό να αναφερθεί η σημασία του διοικητικού μηχανισμού στην διαχείριση των γύρων των διαπραγματεύσεων και στον σχηματισμό των οικονομικών προτεραιοτήτων στην περιοχή, η οποία χαρακτηρίζεται και από την διαιρετική τομή πόλης υπαίθρου (με τις αγροτικές τάξεις να εμφανίζουν σημαντικές εσωτερικές διαφοροποίησης ανάλογα με το ιδιοκτησιακό καθεστώς). Στο ίδιο μήκος κύματος, η δεύτερη διαμάχη αφορούσε την επέκταση των υδραυλικών έργων και τις αρμοδιότητες για την διαχείριση και την φρούρηση των νέων τμημάτων. Το παραπάνω εν τέλει περιγράφεται ως κλασικό παράδειγμα συνεργατικού φεντεραλισμού.

2.2.Νιγηρία

Η Ομοσπονδία της Νιγηρίας αποτελεί επίσης ένα γλωσσικά, εθνοτικά και θρησκευτικά ανομοιογενές κράτος που σε αντίθεση με την Ινδία έχει βιώσει πολλές και βίαιες πολιτειακές μεταβάσεις, τόσο πριν, όσο και μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Η εθνοτική σύσταση της Νιγηρίας έχει ως εξής: Hausa 30%, Yoruba 15.5%, Igbo (Ibo)

15.2%, Fulani 6%, Tiv 2.4%, Kanuri/Beriberi 2.4%, Ibibio 1.8%, Ijaw/Izon 1.8% και λοιπές εθνότητες 24.9% (CIA, 2018) Βασικό χαρακτηριστικό της διακυβέρνησης του νερού αποτελεί ο έντονος θεσμικός κατακερματισμός και η ασάφεια αρμοδιοτήτων (Ezeabasili et al 2014). Παράλληλα, το Δέλτα του Νίγηρα αποτελεί μια από τις πέντε μεγαλύτερες πετρελαιοπαραγωγικές περιοχές του κόσμου, με έντονη ρύπανση και αυτονομιστικά κινήματα. Ωστόσο, και από υδρολογικής απόψεως η Νιγηρία χωρίζεται σε διαφορετικές ζώνες (AYOADE 2009) με διακριτές διαφοροποιήσεις τόσο ως προς τις βροχοπτώσεις (παραθαλάσσια-ηπειρωτική Νιγηρία), όσο και ως προς την ποσότητα των υδάτινων πόρων (με την κεντρική αγροτική ζώνη της Νιγηρίας να παρουσιάζει την μεγαλύτερη έλλειψη).

Χάρτης 1. Πηγή: <https://el.maps-nigeria.com/>

Αρχικά, πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι διοικητικές περιφέρειες-και συνεπώς οι οριοθετήσεις των αρμοδιοτήτων επί του νερού- έχουν χαραχθεί με βάση πολιτικά κριτήρια κατά την περίοδο της από-αποικιοποίησης, και όχι με βάση τις υδρολογικές ζώνες στις οποίες χωρίζεται η επικράτεια, γεγονός που δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στον συντονισμό της διακυβέρνησης του νερού. Καθώς δεν υπάρχει

ενιαία και συνεκτική πολιτική στο ζήτημα (Ben U et al 2021), παρά μόνο κάποιες γενικές κατευθύνσεις κατακερματισμένες σε κείμενα πολιτικής διαφορετικών Υπουργείων, υπάρχει μεγάλο περιθώριο τόσο για την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, όσο και για τοπικές κυβερνήσεις, ώστε να προωθούν δικές τους επί μέρους ατζέντες προτεραιοτήτων. Τα θεμέλια του περιβαλλοντικού δικαίου και της προστασίας του νερού στην Νιγηρία τέθηκαν με Διατάγματα για την απαγόρευση της ρύπανσης στην Δύση της αποικιακής περιόδου και στην συνέχεια με κάποιους «νόμους-σκούπα» κατά την έναρξη των εργασιών εξόρυξης υδρογονανθράκων στο Δέλτα του Νίγηρα. Ωστόσο, σημαντικό τμήμα των υποδομών του σύγχρονου δικτύου διαχείρισης των υδάτινων πόρων οικοδομήθηκε ως απάντηση στις πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του '70, και καθώς η Νιγηρία γινόταν το κράτος με την πιο ραγδαία αστικοποίηση στην Δυτική Αφρική (Farrell, 2018). Η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση εγκαινίασε τότε ένα ευρύτατο πανεθνικό δίκτυο φραγμάτων με πολλαπλές χρήσεις: ύδρευση, άρδευση και αγροτική γεωργία, παραγωγή ενέργειας και εφαρμογή αλιευτικής πολιτικής στις λίμνες.

Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώνεται η κατανομή αρμοδιοτήτων που, σε αντίθεση με την Ινδία, χαρακτηρίζεται από αυξημένο τομεακό κατακερματισμό και έλλειψη κωδικοποίησης (Ben U et al 2021). Εν πρώτοις, η Διαχείριση των φραγμάτων εθνικών ποταμών και λιμνών, όπως και των ρυθμιστικών τους αρχών διατηρείται στο Ομοσπονδιακό επίπεδο. Η αστική ύδρευση εναπόκειται στα ομόσπονδα μέρη, ενώ η παροχή στις αγροτικές κοινότητες-όπου δεν υπάρχει σαφές πλαίσιο των δικαιωμάτων επί των υδάτινων πόρων λόγω της ευρείας εφαρμογής μη καταγεγραμμένων και αντιφατικών εθιμικών κανόνων- είναι ζήτημα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Ωστόσο, δεν έχει γίνει ακόμη συστηματική καταγραφή των υδάτινων πόρων της χώρας, ενώ τα επιφανειακά ύδατα, στα οποία στηρίζεται το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας, είναι μολυσμένα ή επισφαλούς ποιότητας. Η δε άντλησή τους απαιτεί την κάλυψη μεγάλων χιλιομετρικών αποστάσεων με τα πόδια σε καθημερινό επίπεδο. Το συγκεκριμένο βάρος επιφορτίζεται ο γυναικείος- ενήλικος ή ανήλικος- πληθυσμός (Oseremen2016), με αποτέλεσμα την γέννηση συγκεκριμένων κοινωνικών ρόλων αλλά και την έκθεση σε κινδύνους που σχετίζονται με το οργανωμένο έγκλημα και το λαθρεμπόριο λευκής σαρκός. Κατά συνέπεια, έχει υποστηριχθεί ότι υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στην διαχείριση του νερού και την έμφυλη βία (η οποία, όμως, ιχνηλατείται αρχικά σε πολιτισμικούς παράγοντες)

Ακόμη, όσον αφορά τις Αρχές που διαχειρίζονται τις πηγές ποταμών και τις λίμνες παρατηρείται ένα παράδοξο. Πρόκειται για το γεγονός ότι είναι ταυτόχρονα ρυθμιστές και χρήστες του δικτύου ύδρευσης, γεγονός που έχει γεννήσει αρκετά ερωτήματα για τον ρόλο τους, αφού, αν και έχουν τις τυπικές εγγυήσεις ανεξαρτησίας, εντούτοις ο τρόπος διάταξης των κονδυλίων τους επιδέχεται πιέσεων και επιρροών, λόγω της μεγάλης αυτονομίας του Ομοσπονδιακού επιπέδου στον καθορισμό του προϋπολογισμού (Ben U et al 2021). Το γεγονός αυτό πρέπει να ιδωθεί αφενός υπό το πρίσμα της πάγιας σχεταριστικής βίας στη Νιγηρία (που έχει θρησκευτικές καταβολές από την περίοδο της αποικιοκρατίας αλλά πλέον αποκτά και χαρακτηριστικά οικολογικής βίας) και αφετέρου από την σκοπιά των δικτύων πατρωνίας και των κοινωνικών δικτύων (η σχέση του δεύτερου παράγοντα με το νερό θα εξεταστεί εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο). Για την διαχείριση των διαμαχών ανάμεσα στις εθνότητες της Νιγηρίας η αποικιακή διοίκηση χρησιμοποίησε-στο πλαίσιο του ωφελιμισμού του κυβερνητικού μεγάρου για τον οποίον έγινε λόγος νωρίτερα- την θρησκεία ως εργαλείο κοινωνικής ειρήνευσης αλλά και κυβερνησιμότητας, οδηγώντας σε μια νέα τυπολογία σχεταριστικής βίας (Oseremen, 2016). Έχει υποστηριχθεί, μάλιστα, ότι οι διαμάχες Χριστιανών-Μουσουλμάνων στην Βόρεια Νιγηρία παρουσιάζουν μεγαλύτερη ένταση σε περιόδους λειψυδρίας. Όσον αφορά την βία που σχετίζεται με τον εκλογικό κύκλο, αυτή έχει άμεση σχέση με δίκτυα πατρωνίας στα οποία συμμετέχουν πολιτικοποιημένοι αξιωματικοί, ενώ και στις δυο περιπτώσεις υπάρχει σύνδεση με την κοινωνική διαίρεση κτηνοτρόφων-αγροτών στις επαρχίες (Olumba 2022).

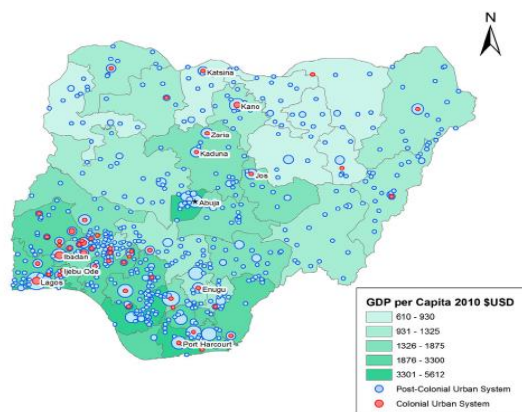

Fig. 1 Colonial and post-colonial urban systems and 2010 GDP per capita by State. Notes: Red points reflect the colonial urban system (1950), and blue points reflect the post-colonial urban system (2010). Source: Settlement data is from OECD (2017), accessed on 4 April 2017. GDP data is from Bloch et al. (2015b); GDP data was originally published by Nigeria's National Bureau of Statistics. Georeferenced and plotted by author

Springer

Χάρτης 2. Πηγή εικόνας : Farell 2018

Επιπλέον, σε παράγοντα μείζονος σημασίας αναδεικνύονται τα αυτονομιστικά κινήματα στο Δέλτα του Νίγηρα (Osaghae, Eghosa 1995). Αναλυτικότερα, στην εν λόγω περιοχή υπάρχει εκτεταμένη απουσία εκσυγχρονισμένου δικτύου ύδρευσης, ενώ το θεσμικό πλαίσιο για τους κανονισμούς προστασίας του υδροφόρου ορίζοντα και της ποιότητας του νερού είναι ελλειμματικό και ελαστικό. Πολυάριθμες είναι ακόμη οι καταδικαστικές αποφάσεις σε βάρος Υπουργών των εμπλεκόμενων κρατιδίων για υποθέσεις διαφθοράς. Η περιορισμένη πολιτική εμπιστοσύνη, αίσθηση αποτελεσματικότητας και ένταξη των εθνικών μειονοτήτων, η δριμεία υποβάθμιση του υδροφόρου ορίζοντα (Zaharaddeen 2011) από την απουσία ρυθμιστικού πλαισίου για τις τεχνικές προδιαγραφές των εξορύξεων, η μη τήρηση της συνταγματικής ρήτρας ανταποδοτικότητας του πλούτου που παράγεται από τα ορυκτά καύσιμα προς όφελος των εμπλεκόμενων ομόσπονδων κρατιδίων, αλλά και οι προσδοκίες αναδιανομής έχουν οδηγήσει σε αποσχιστικά κινήματα και αμφισβήτηση της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η εξέγερση των Ogoni, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δικαστικές διαμάχες της Shell και των κρατιδίων της περιοχής τόσο στο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Νιγηρίας, όσο και σε αστικά δικαστήρια του Λονδίνου. Παρατηρείται λοιπόν, επίσης το μοντέλο του νέου ρεπερτορίου που ανακύπτει από τις δομές πολιτικών ευκαιριών, ενώ στην περίπτωση αυτή είναι εμφανής και η διαπίστωση του Charles Tilly (:2007) για την σχέση κρατικής ικανότητας και εκδημοκρατισμού (με την στενή αλλά και με την ευρεία έννοια), την ένταξη δικτύων εμπιστοσύνης, τον έλεγχο κέντρων εξουσίας (με παράλληλες διαδικαστικές προϋποθέσεις δεσμευτικής διαβούλευσης) και την καταπολέμηση των κατηγορικών ανισοτήτων.

2.3. Βραζιλία

Η διαχείριση του νερού στο πλαίσιο του συνεργατικού φεντεραλισμού στην Βραζιλία πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα των προκλήσεων που θέτει για την αναπτυξιακή θεωρία η νεοεξτρακτιστική πρακτική στην Λατινική Αμερική (neextractivism), καθώς και μέσα από την ταλάντευση του οικοκεντρισμού της μεταδικτατορικής περιόδου (1990) και της κληρονομιάς της ενεργειακής παραγωγής από την περίοδο της δικτατορίας του Vargas και τον Ψυχρό Πόλεμο. Η τελευταία

σχετίζεται με την άνωθεν εκβιομηχάνιση του κράτους κατά τον Α ΠΠ. Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι χωρικές ταυτότητες των οποίων οι καταβολές εκκινούν από οικονομικές δραστηριότητες της αποικιακής περιόδου (Leite Farias 2009).

Σε θεσμικό επίπεδο, τα θεμέλια της Διακυβέρνησης του Νερού τίθενται από το Κεφάλαιο για το Περιβάλλον του Συντάγματος του 1987, τις Αρχές της Διάσκεψης του Ρίο και κυρίως από τον Εθνικό Νόμο για το Νερό του 1997 (Leite Farias 2009). Το υπόδειγμα στο οποίο στηρίζεται είναι έντονα συνεργατικό για λόγους που σχετίζονται με την πολιτική κουλτούρα της χώρας. Αναλυτικότερα, λόγω του τεχνοκρατικού μοντέλου το οποίο συνόδευσε την έντονη διοικητική συγκέντρωση, στην μεταδικτατορική περίοδο υπήρξε η πεποίθηση ότι η δημοκρατική συμμετοχή πρέπει να οικοδομηθεί εκτός των διοικητικών θεσμών (ΟΟΣΑ 2015). Στην περίπτωση του νερού, αυτό αποτέλεσε αίτημα τόσο των οπαδών της συμμετοχικής δημοκρατίας (στο πλαίσιο της αρχής «think globally, act locally» και της καλύτερης γνώσης των τοπικών συνθηκών), όσο και των (νεοφιλελεύθερων κατά κόρον) οπαδών της απελευθέρωσης της αγοράς του νερού, με στόχο την δημιουργία δικτύων και χρεώσεων πιο φιλικών στους χρήστες (Libanio 2018).

Ο Νόμος για το νερό, λοιπόν, κωδικοποιεί της χρήσεις των υδάτινων πόρων (που στον προηγούμενο κώδικα του 1934 μπορούσαν να είναι και ιδιωτικοί) με βάση της αρχές του ρωμαϊκού δικαίου, το οποίο εισήχθη κατά την περίοδο της Πορτογαλικής Διακυβέρνησης, διασφαλίζοντας την ελεύθερη πλεύση στα ποτάμια. Παράλληλα, προτεραιοποιεί την χρήση για οικιακή ύδρευση και έπειτα για την εξυπηρέτηση των κτηνοτροφικών υδρευτικών αναγκών. Το γεγονός αυτό έχει τις καταβολές του από τον ιστορικό κύκλο εκτροφής βοοειδών στη Νότια Βραζιλία ως αντίβαρο στην εύνοια απέναντι στον Βορά, προερχόμενη από τον ιστορικό κύκλο της εξαγωγικής βιομηχανίας ζάχαρης και καφέ που στηρίχθηκε στην χρήση νερόμυλων και ατμού και το δουλεμπόριο, θεμελιώνοντας μια χωρική οικονομική ταυτότητα με συγκεκριμένες διεκδικήσεις για την οικονομική χρήση και την διανομή του νερού για βιομηχανικούς και ενεργειακούς σκοπούς (Leite Farias 2009). Στην εν λόγω δραστηριότητα, μάλιστα, στηρίχθηκε το μονοπώλιο του στέμματος στα αποικιακά εμπορεύματα και οι μονοκαλλιέργειες, ενώ σχετίζονται με την ανάπτυξη δικτύων πατρωνίας μεταξύ πολιτικών κομμάτων και βιομηχανικών κέντρων με σημαντικό ρόλο στην οικοδόμηση κράτους, αφ' ενός, και στην διαμόρφωση πολιτικής

κουλτούρας αφ'ετέρου (Garner 1994). Έτσι, παρατηρείται μέχρι σήμερα η κακή χωροθέτηση του δικτύου ύδρευσης στην βορειοανατολική ακτή λόγω έλλειψης ολοκληρωμένου μακροπρόθεσμου σχεδιασμού, γεγονός που μπορεί να ενταχθεί στην συζήτηση για τον ρόλο του αστικού λαϊκισμού στον μετα-ολιγωπολιακό κοινοβουλευτισμό (Μουζέλης 2005).

Επιστρέφοντας στον Νόμο για το Νερό, αυτός προβλέπει την δημιουργία Συμβουλίων για τις λεκάνες απορροής (Basin Committees), ενώ οι ποταμοί που διαρρέουν πολλαπλά ομόσπονδα μέρη βρίσκονται στην ομοσπονδιακή δικαιοδοσία. Σε κεντρικό επίπεδο τα εμπλεκόμενα Υπουργεία είναι το Υπουργείο Περιβάλλοντος που είναι υπεύθυνο για την καταγραφή των πόρων και την προστασία της βιοποικιλότητας, το Υπουργείο Υγείας που επιφορτίζεται με την επιτήρηση της ποιότητας του νερού και το Υπουργείο Εθνικής Ενσωμάτωσης που ενσαρκώνει την κεϋνσιανή κληρονομιά του κράτους. Ακόμη, μείζονα ρόλο διαδραματίζει το Υπουργείο Ενέργειας υπεύθυνο για τα υδροηλεκτρικά φράγματα (υπενθυμίζεται ότι το 70% της ενέργειας της χώρας είναι ηλεκτρική και το 40% αυτής παράγεται από αυτά τα φράγματα), ενώ επίσης εμπλέκεται το Υπουργείο Γεωργίας για θέματα άρδευσης (ΟΟΣΑ 2015). Επιπρόσθετα, αρμοδιότητες για τα ποτάμια εντός ενός κρατιδίου παραμένουν σε επίπεδο πολιτείας. Μετά την εκχώρηση ορισμένων δημοσιονομικών αρμοδιοτήτων στους Δήμους με το Νέο Σύνταγμα, η τοπική αυτοδιοίκηση συμμετέχει επίσης στην διαμόρφωση των χρεώσεων και την κατανομή των χρήσεων. Ως εκ τούτου, έχει υποστηριχθεί ότι η μεταρρύθμιση δεν πρέπει να περιγράφεται με όρους αποκέντρωσης, αλλά με όρους πολυεπίπεδης διακυβέρνησης (ABERS and KECK 2006).

Τα δομικά χαρακτηριστικά του πολιτικού συστήματος της Βραζιλίας και οι επιπτώσεις τους στις διαπραγματεύσεις για το νερό έρχονται προς επίρρωση της εν λόγω διαπίστωσης. Στόχος της μεταρρύθμισης υπήρξε η δημιουργία μια αυτόνομης πολιτικής αρένας για το νερό και η οικοδόμηση μιας μακροπρόθεσμης πολιτικής που θα εφαρμοζόταν από την Εθνική Αρχή. Ειδικότερα, η ταλάντευση συγκέντρωσης και κατακερματισμού στο πολιτικό σύστημα αποτυπώνεται στον συνδυασμό του ημι-προεδρισμού με την παρουσία πολυκομματισμού και την καθιέρωση αναλογικού εκλογικού συστήματος (ABERS and KECK 2006). Τα ως άνω οδηγούν στην ανάγκη διαμόρφωσης ευρύτερων συμμαχιών σε πολλαπλά πεδία πολιτικής, γεγονός που δημιουργεί άτυπες μορφές συγκέντρωσης, αναδεικνύει παίκτες αρνησικυρίας και εν

τέλει θέτει προσκόμματα στον συμμετοχικό χαρακτήρα (που περιλαμβάνει επίσης την κοινωνία των πολιτών και τις επιχειρήσεις ύδρευσης) και την γνησιότητα των διαβουλεύσεων λόγω ασυμμετρίας επιρροής που διοχετεύεται μέσω δικτύων πολιτικής και ευνοεί τους εμπλεκόμενων από τον χώρο της ενέργειας σε επίπεδο καθορισμού προτεραιοτήτων και ημερήσιας διάταξης (Libanio 2018).

Παράλληλα, το αντιστάθμισμα των τιμολογιακών χρεώσεων για βιομηχανικές χρήσεις δεν είναι επαρκές για την εξισορρόπηση με την σπάνη του εν λόγω πόρου, όπως θα εκτεθεί αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο, ενώ η μεταρρύθμιση δεν έχει πραγματοποιηθεί ολοκληρωμένα. Τούτο συμβαίνει διότι, οι οντότητες που δημιουργήθηκαν από τον νόμο δεν αντικατέστησαν πλήρως τις προ υπάρχουσες, ώστε να αποφευχθούν οι αντιστάσεις της δημόσιας διοίκησης, γεγονός που οδήγησε σε μεγαλύτερο κατακερματισμό αρμοδιοτήτων. Έτσι, παρατηρείται ασυμμετρία ανάμεσα στην αποδοτικότητα της ύδρευσης σε αστικά κέντρα και ύπαιθρο, με το 15% του πληθυσμού της τελευταίας να μην έχει πρόσβαση σε αποτελεσματική ύδρευση (ΟΟΣΑ, 2015).

Τέλος, όσον αφορά το τεχνοκρατικό μοντέλο, η αποτίμησή του κρίνεται πιο σύνθετη. Ειδικότερα, από την μια πλευρά κατά την τεχνοκρατική περίοδο οι εκτάσεις αγροτικής παραγωγής αυξήθηκαν κατά 85% με σημαντική, ωστόσο, αποψίλωση τροπικού δάσους. Σημειώνεται, δε, ότι η εξαγωγή ξυλείας αποτέλεσε έναν από τους κύκλους εξαγωγικού εμπορίου που σχετίζεται με τον κλασικό εξτρακτισμό. Από την άλλη πλευρά, το τεχνοκρατικό μοντέλο, και η πρακτική της καταγραφής στην οποία στηρίζεται για την διαχείριση, ανοίγει τον δρόμο και για την παράλληλη εξισορρόπηση αποτελεσμάτων για την διατήρηση των προς εκμετάλλευση πόρων (Andrade, 2022). Στο πλαίσιο αυτό, έχει προταθεί η συσχέτιση των πολιτικών μετα-αλήθειας (post truth politics) με το νέο κύμα ριζοσπαστικής δεξιάς και αυταρχισμού στην Λατινική Αμερική ως αντίδραση στην προοδευτική περιβαλλοντική διακυβέρνηση. Κατά την ανάλυση των Coates, R., & Sandroni, L. (2023) συνοδεύεται με μια νέα ιδιάζουσα φάση εξτρακτισμού, γεγονός που επικυρώνεται τόσο από την επίθεση της κυβέρνησης Bolsonaro στις Ανεξάρτητες Αρχές που σχετίζονται την περιβαλλοντική προστασία και τον πολλαπλασιασμό των δραστηριοτήτων της «μαφίας των τροπικών δασών» (Human Rights Watch 2019).

Κεφάλαιο 3: Αστικοποίηση και Νερό

Όπως έχει ήδη υπονοηθεί, τα προαναφερθέντα δεν πρέπει να ιδωθούν μόνο μέσα από ένα θεσμικό και ιστορικό πρίσμα, καθώς κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε μια στατική και μονοδιάστατη αντίληψη της πολιτικής. Ως εκ τούτου, στο παρόν κεφάλαιο οι μεταρρυθμίσεις, που αφορούν την διακυβέρνηση του νερού, θα εξεταστούν και μέσα από το πρίσμα κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων, που συνδιαλέγονται πάντοτε με την σφαίρα του πολιτικού.

3.1. Ινδία

Οι μεταρρυθμίσεις στον τομέα της διακυβέρνησης του νερού που σχετίζονται με το IWRM στην Ινδία έλαβαν χώρα σε μια περίοδο αύξησης της βαρύτητας των αστικών κέντρων και ανόδου της σημασίας του τριτογενούς τομέα για την Ινδική οικονομία. Ως εκ τούτου, ξεκίνησε να υιοθετείται, κατά την διεθνή τάση της δεκαετίας του '90, ένα μοντέλο σύμπραξης ιδιωτικού και δημοσίου τομέα, με το δημόσιο να χρηματοδοτεί τις βασικές υδρευτικές υποδομές και να διατηρεί τις αρμοδιότητες ελέγχου των βασικών υδάτινων σωμάτων και οι υπηρεσίες ύδρευσης να παρέχονται από μεγάλες ιδιωτικές εταιρείες, με παράλληλη συγκρότηση ανεξάρτητων αρχών αλλά και εθνικού ινστιτούτου για την καταγραφή των υδάτινων πόρων, χωρίς όμως αυτή να έχει πραγματοποιηθεί συστηματικά. Το περιβάλλον στο οποίο διαμορφώνονται αυτές οι εξελίξεις σημαδεύεται από τον διαμεσολαβητικό ρόλο της γραφειοκρατίας, όπως έχει προαναφερθεί, η οποία άρχισε να πολιτικοποιείται κατά την διακυβέρνηση της I.Gandhi. Κάποιες δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία χαρακτηριστικά της νέας μεσαίας τάξης των αναπτυσσόμενων πόλεων μετατρέπονται σε κεντρικές συνιστώσες της γραφειοκρατικής δράσης, συμβάλλοντας στην αναδιάταξη πόρων και προτεραιοτήτων-μετασχηματίζοντας την γραφειοκρατία από «πράκτορα ανάπτυξης» σε «πράκτορα διασπάθισης» (Fernandes 2020) .

Έτσι, η απελευθέρωση της αγοράς του νερού μπορεί να ιδωθεί υπό το πρίσμα της άρσης της πατρωνίας προς τον αγροτικό τομέα και έμμεση προάσπιση της ανάπτυξης των πόλεων και της νέας μεσαίας τάξης στην περίοδο μετά την οικονομική απελευθέρωση (post-liberalization state). Μολαταύτα, το φαινομενικά παράδοξο που παρατηρείται είναι ότι η απελευθέρωση του νερού (που συμπεριέλαβε και τα δικαιώματα εκμετάλλευσης υπόγειων υδάτων) δεν οδήγησε σε απόσυρση της δημόσιας εξουσίας, αλλά αντίθετα προϋπέθετε ένα ισχυρό ρυθμιστικό κράτος που παράγοντας το κανονιστικό πλαίσιο δημιούργησε νέες μορφές διοικητικής συγκέντρωσης που σχετίζονταν με την προάσπιση μορφών οικονομικής δραστηριότητας (Fernandes 2020). Στο πλαίσιο αυτό, έχει προταθεί και η θεωρητική σύνδεση του ρυθμιστικού και του επιτελικού κράτους (Μουζέλης, 2001).

Ταυτόχρονα, οι εταιρείες που ανέλαβαν την υδροδότηση (πχ Meta-water) δεν φέρουν επαρκή δημόσια λογοδοσία για το περιθώριο λήψης αποφάσεων που τους αφήνεται (Fernandez, 2022), ενώ η εφαρμογή τιμολογιακών πολιτικών που θα αντιστάθμιζαν τα αποτελέσματα της σπάνης των υδάτινων πόρων έχουν δυσανάλογα επαχθείς επιδράσεις στα φτωχότερα στρώματα των πόλεων. Η δε προτεραιοποίηση της αστικής ύδρευσης (ειδικά αν συνυπολογιστούν η επέκταση των προαστίων και ο βαθμός εκμετάλλευσης των υπόγειων υδάτων) δημιουργεί σοβαρά προβλήματα (ενίοτε και αυξημένες αυτοκτονίες) στους μεσαίους καλλιεργητές διαφορετικών γλωσσικών κοινοτήτων κατά τις περιόδους ξηρασίας. Για τον περιορισμό των συνεπειών αυτών, κάποια ομόσπονδα μέρη, όπως το Pradesh, έχουν προσπαθήσει να εισάγουν μεταρρυθμίσεις πιο συμμετοχικού μοντέλου για την συμπερίληψη των αγροτών (Cullet and Gupta 2009).

Πίνακας 1: Παρατίθεται σε Fernandes: 2022

TABLE 4.1. Urbanization in Tamil Nadu

Year	Urban population (millions)	Share of urban population (%)	Decadal urban growth rates	Rural population added during the decade (%)	Urban population added during the decade (%)	# of urban towns
1901	2.72	14.15	—	—	—	133
1911	3.15	15.07	15.51	—	—	162
1921	3.25	15.02	8.86	61.57	13.63	189
1931	4.23	18.02	23.40	56.48	53.28	222
1941	5.17	19.7	22.30	66.26	33.74	257
1951	7.33	24.35	8.39	43.92	56.08	297
1961	8.99	26.69	22.59	53.56	46.44	339
1971	12.46	30.26	38.64	53.75	46.25	439
1981	15.95	32.95	27.98	51.63	48.37	434
1991	19.07	34.65	19.59	58.05	41.95	469
2001	27.48	44.04	44.06	-28.41	128.41	832
2011	34.95	48.45	27.16	23.29	76.80	1097

SOURCE: Government of Tamil Nadu, "Urban Scenario in Tamil Nadu Census of India," www.tn.gov.in/cma/Urban-Report.pdf and Census of India 2011 (Chennai 2021 population was estimated at 8.65 million).

Λαμβάνοντας υπόψη την έντονη εθνοτική και πολιτισμική ανομοιογένεια των κοινωνικών ομάδων στην Ινδία, διαφορετικές ταυτότητες (κάστες, θρησκευτικές κοινότητες αλλά κυρίως γλωσσικές κοινότητες) εξωθούνται σε έντονο ανταγωνισμό, μετά την υποχώρηση της ηγεμονίας του κόμματος του Κογκρέσου (μετά το πέρας της εποχής Nehru), για την παροχή ενός σχετικά συνεκτικού πλαισίου κατανόησης την Ινδικής Ταυτότητας, ειδικά σε περιόδους κρίσεων, με το κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο να αποτελεί μια ρητορική επίκληση (Khilnani 1997). Η I.Ghandi, καλούμενη να διαχειριστεί τον νέο χωρικό λαϊκισμό και να νομιμοποιήσει την άκρως αμφιλεγόμενη 42^η Συνταγματική Αναθεώρηση, εντατικοποίησε τις προσπάθειες επίλυσης της διαμάχης για τον ποταμό Cauvery (μιας από τις πλέον πολιτικοποιημένες στην σύγχρονη ινδική ιστορία) (Fernandez, 2022). Οι αλλαγές στον κύκλο του νερού την τελευταία δεκαετία, οι οποίες κάνουν την σπάνη των πόρων να αποκτά κυριολεκτική και όχι μόνο τεχνική σημασία στην περίπτωση του νερού στην Ινδία (Blanchon, 2024), έχει οδηγήσει σε μαζικές κινητοποιήσεις του αγρότες διαφορετικών γλωσσικών κοινοτήτων σε διαφορετικά κρατίδια (Fernandes 2022). Γεννώνται, λοιπόν, νέες μορφές και ρεπερτόρια δράσης, ενώ το νερό γίνεται κεντρικό σύμβολο και «ζήτημα ισχύος» για την ισχυρή λαϊκίστικη παράδοση των κομμάτων στο Tamil Nadu, που στηρίζονται στην κοινή γλωσσική ταυτότητα. Συνεπώς, συνυπολογίζοντας το θεωρητικό υπόδειγμα του C.Tilly για την ιστορική κοινωνιολογία (όπως παρατίθεται σε LYNN HUNT: 2011) , οι εν λόγω μεταβολές δεν πρέπει να ιδωθούν απλά ως αποδιάθρωση αλλά και ως συγκυρία γέννησης νέων δομών πολιτικών ευκαιριών από την ιστορική αναδιάταξη ευθυνών, αρμοδιοτήτων και πόρων.

3.2. Νιγηρία

Στην Αφρική η άσκηση της εξουσίας (με νεοτερικούς όρους) έχει ιστορικές και πολιτισμικές καταβολές που σχετίζονται με την συγκρότηση δικτύων πατρωνίας. Από την σκοπιά αυτή, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εξεταστούν ορισμένες κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στην λίμνη Chad και η σχέση τους με την μείωση του νερού της λίμνης και την άνοδο της Boko Haram, ενώ στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκεται και η στοίχιση κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων σε αγροτικές περιοχές της μεσαίας ζώνης της Νιγηρίας.

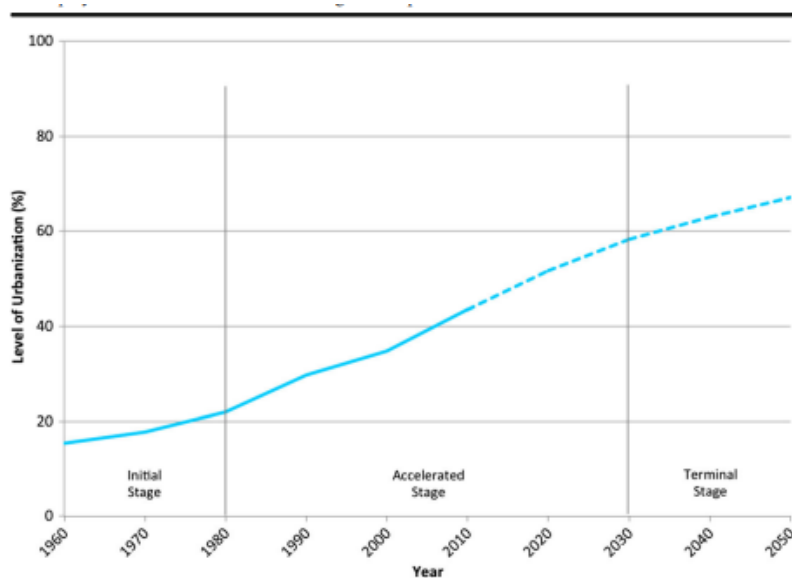

Fig. 2 Nigeria's urbanization curve, 1960–2050. Notes: In accordance with the speed and level of urbanization in Table 1 and 2 below, Fig. 2 illustrates the three stages of the urban transition—initial stage, accelerated stage, and the terminal stage. Source: Data is from the United Nations (2014)

Γράφημα 1. Παρατίθεται σε Farell 2018

Η απορρύθμιση των αγορών και τα δημοσιονομικά όρια του κράτους, σε συνδυασμό με την μείωση της διεθνούς ανθρωπιστικής βοήθειας, την ανάπτυξης μιας εμπορικής οικονομίας στις πόλεις, τις απόπειρες αφοπλισμού μετά τους εκτεταμένους κύκλους εκλογικής βίας και την έλευση προσφύγων και εσωτερικά εκτοπισμένων από την μείωση των βροχοπτώσεων, έχουν οδηγήσει στην συγκρότηση ορισμένων νέων κοινωνικών δικτύων. Πρόκειται για σχηματισμούς που συγκροτούνται από την στοίχιση εμπόρων, πρώην στρατιωτικών και διοικητικών υπαλλήλων ή τοπικών πολιτευτών. Καθώς συγκεκριμένες αγορές ή οικονομικές δραστηριότητες πιέζονται είτε από παράγοντες που σχετίζονται με την οικονομική πολιτική, είτε από παράγοντες που σχετίζονται με την ερημοποίηση, νέες αγορές και δραστηριότητες (νόμιμες ή μη) ανακύπτουν ως παράγοντας οικονομικών ευκαιριών και παραγωγής πλούτου. Τα συγκεκριμένα δίκτυα σχετίζονται με διασυνοριακό παρεμπόριο τοπικών αγαθών ή λαθρεμπόριο καυσίμων και όπλων μικρού βεληνεκούς (Roitman στο B.Hibou:2004). Εν πρώτοις, οι σχέσεις τους με την δημόσια εξουσία φαίνονται ανταγωνιστικές και ασυμβίβαστες. Ωστόσο, παρατηρείται το φαινόμενο τα συγκεκριμένα δίκτυα να μπορούν να επιτελούν λειτουργίες αναδιανομής και δημιουργίας οικονομικής ασφάλειας σε περιόδους κρίσεων, με αποτέλεσμα να γίνονται ανεκτά σε ορισμένη έκταση, ενώ τα ίδια έχουν ανάγκη την κρατική δραστηριότητα για την διασφάλιση κάποιων αγορών ή την διατήρηση της απορρύθμισης σε άλλες, καθώς και για την διασφάλιση συγκεκριμένων πλαισίων που

μπορούν να εγγυηθούν την μεταφορά του κεφαλαίου που συγκεντρώνεται προς άλλους τομείς της τοπικής οικονομίας. Το γεγονός αυτό υπενθυμίζει το παράδοξο που καταγράφεται από τον Μουζέλη (:2005) για τους τρόπους με τους οποίους κατεξοχήν αντιδημοκρατικές πρακτικές όπως η πολιτική πατρωνία και ο λαϊκισμός- παρά τις άκρως διαβρωτικές επιδράσεις τους- μπορούν να λειτουργήσουν ως πεδία εκδημοκρατισμού, μέσω της διεύρυνσης της δημόσιας σφαίρας (που γίνεται όμως ελεγχόμενα και με ιεραρχικούς όρους, δημιουργώντας, ενδεχομένως, κάποιες αδυναμίες στην θέση).

Σε συνθήκες υπό τις οποίες η λίμνη βιώνει δραστική μείωση του υδάτινου σώματος, ενώ ο πληθυσμός που υδρεύεται από αυτήν αυξάνεται λόγω της προωθημένης αστικοποίησης, τμήματα του πληθυσμού βρίσκονται σε επισφάλεια πρόσβασης σε πόσιμο νερό, ενώ εντείνονται οι υπάρχουσες οικονομικές συγκρούσεις. Κατά συνέπεια, τρομοκρατικές οργανώσεις όπως η Boko Haram λειτουργούν ως δομές πολιτικών και οικονομικών ευκαιριών για νέους με βιοποριστικά προβλήματα και ηθικό πανικό ή μεσήλικες αγρότες που έχουν δει την σχετική θέση τους να υποχωρεί έντονα. Έτσι, έχει υποστηριχθεί συσχέτιση ανάμεσα στην λειψυδρία και την πολιτική τρομοκρατία (Carlesi, 2022).

Επιπρόσθετα, οι επιδράσεις της λειψυδρίας έχουν εντείνει διαμάχες αγροτών και νομάδων κτηνοτρόφων Fulani (Olumba, 2022). Δεδομένων των μετακινήσεων πληθυσμών υπήρχαν ήδη κάποιες πολιτισμικές και οικονομικές εντάσεις ανάμεσα σε Fulani και αγρότες Tiv στην ηπειρωτική Νιγηρία, ενώ η έλλειψη του νερού μείωσε τους πόρους και την αποδοτικότητα της γης. Κατά συνέπεια, η αλλαγή Προέδρου το 2015 οδήγησε σε νέες στοιχήσεις που μπορούν να αναγνωστούν ως εσωτερική αναδιάταξη ενός κλειστού συστήματος πολιτικών ευκαιριών, όπου η θεσμική δράση επηρεάζει την ατζέντα και τον τρόπο εκτόνωσης της σύγκρουσης. Καθώς η επιρροή των Μουσουλμάνων του Borra διευρύνθηκε σε ομοσπονδιακό επίπεδο, υπήρξε προσπάθεια αποσόβησης μέσω στεγαστικού προγράμματος για τους Fulani, ενώ κρίθηκε σημαντικό το κράτος να παρέμβει στις περισσότερες διενέξεις στα μέσα της δεκαετίας του 2010, λόγω του ελέγχου της Boko Haram επί μιας περιοχής στο μέγεθος του Βελγίου. Ωστόσο, η πολιτικοποίηση των σωμάτων ασφαλείας, οι στενές σχέσεις τοπικών και τομεακών ελίτ με τμήματα της δημόσιας διοίκησης και ο χωρικός λαϊκισμός απέτρεψαν την εμπέδωση αποτελεσματικών πρωτοβουλιών για την αναδόμηση του οικονομικού και πολιτισμικού χώρου της κεντρικής Νιγηρίας, για

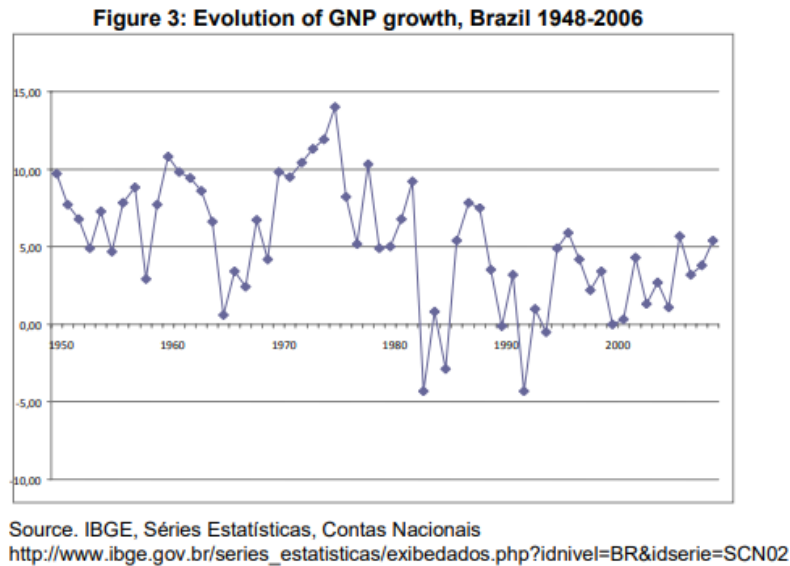
την μείωση της πίεσης επί των σπάνιων πόρων (που προϋπέθετε την συμπόρευση οικονομικών και αναπτυξιακών στόχων αντιτιθέμενων κοινωνικών ομάδων).

3.3. Βραζιλία

Η Βορειοανατολική Βραζιλία χαρακτηρίζεται από κύκλους ξηρασίας και ιστορικές διαμάχες για την κατανομή των υδάτινων πόρων (Carvalho Studart, 2021). Ειρήσθω εν παρόδω, η λυψειδρία της περιόδου 1877-9 οδήγησε σε τουλάχιστον 500.000 θανάτους. Η πλειοψηφία του πληθυσμού της χώρας, ωστόσο, διαμένει σε μεγαλουπόλεις στα νότια της χώρας. Η Πολιτεία του Sao Paulo βίωσε κατά την περίοδο 2012-2015 την χειρότερη ξηρασία στην ιστορία της, με την δεξαμενή Canteneira, βασική πηγή ύδρευσης, να λειτουργεί στο 5,4% των δυνατοτήτων της (Slater, 2019). Τα γεγονότα αυτά οφείλονται σε μια αλυσίδα κλιματικών μοτίβων, ιστορικών καταβολών έλλειψης αστικού σχεδιασμού και σημαντικών περιβαλλοντικών διακινδυνεύσεων. Η εν λόγω απουσία μακροπρόθεσμου χωροταξικού σχεδιασμού σχετίζεται με την ιστορία των εσωτερικών μεταναστεύσεων και της οικονομική ανάπτυξης της χώρας.

Οι πόλεις σε ποτάμια και στις ανατολικές ακτές είχαν δημιουργηθεί κατά την αποικιακή περίοδο ως κέντρα διατλαντικού εμπορίου, εξ' ου και η εισαγωγή του ρωμαϊκού δικαίου στον τομέα των ποταμών έδωσε έμφαση στην ελεύθερη ναυσιπλοΐα. Το γεγονός αυτό καθιέρωσε την κληρονομιά της χρήσης του νερού ως δημόσιου αγαθού (Leite Farias 2009). Οι πρώτες πρωτοβουλίες για την (άνωθεν) εκβιομηχάνιση της χώρας ξεκίνησαν από την δικτατορία του Vargas με την έναρξη του Α ΠΠ, ωστόσο σημείο τομής για την ημι-αγροτική κοινωνική δομή της υπαίθρου υπήρξε το ξέσπασμα της Κραχ του 1929 και η συνακόλουθη κατάρρευση των παγκόσμιων αγορών και εφαρμογή προστατευτικών πολιτικών. Οι εν λόγω εξελίξεις είχαν καταστροφικές επιπτώσεις στην τιμή του καφέ, βασικού εξαγωγικού προϊόντος της Βραζιλίας. Όπως, μάλιστα, εξιστορεί ο Hobsbawm (:2010), τα τραίνα της Βραζιλίας έφτασαν στο σημείο να καίνε σπόρους καφέ αντί κάρβουνου, προκειμένου να αναχαιτίσουν την κατάφωρη πτώση της τιμής του στις διεθνείς αγορές. Τότε, λοιπόν, σημειώθηκε και το πρώτο κύμα μαζικής εσωτερικής μετανάστευσης από τις αγροτικές περιοχές προς τα μεγάλα αστικά κέντρα του Νότου (IIED and UNFPA

2010). Η έλλειψη κατοικίας για τους εξαθλιωμένους αγρότες δημιούργησε ένα ρεπερτόριο κοινωνικών κινητοποιήσεων, ενώ η επέκταση για την εκτόνωση της κρίσης οδήγησε στην δημιουργία της «φαβέλας».

Γράφημα 2: Παρατίθεται σε IIED UNFPA 2010

Μεταπολεμικά η εισαγωγή νέων τεχνολογιών στην γεωργία επέφερε αλλαγές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, ενώ δημιουργήθηκαν τα πάρκα αυτοκινητοβιομηχανίας (με σημαντικές περιβαλλοντικές συνέπειες) και οι πόλεις έγιναν για τις επόμενες δυο δεκαετίες ο μοχλός της οικονομικής ανάπτυξης. Η παρούσα τάση αντιστράφηκε κατά την δεκαετία του 1980 λόγω των συνεπειών των πετρελαϊκών κρίσεων, της μείωσης της δημογραφικής αύξησης, της μη εφαρμογής δομικών μεταρρυθμίσεων στην οικονομία την προηγούμενη δεκαετία και του δημόσιου χρέους που είχε κληροδοτηθεί και διογκωθεί από την περίοδο του Μεσοπολέμου (IIED and UNFPA 2010).

Πίνακας 2. Παρατίθεται σε IIED UNFPA 2010

Table 11: Absolute and relative growth in urban population, Brazil and São Paulo 1940–2000*

Categories	Annual growth rate (%)				Absolute increase (in thousands)			
	1940–1970	1970–1980	1980–1991	1991–2000	1940–1970	1970–1980	1980–1991	1991–2000
Brazil, urban population	4.5	4.2	2.6	2.2	19,400	14,309	27,518	20,265
São Paulo state, urban population	5.3	4.5	2.2	1.9	9,684	8,046	5,506	4,872
São Paulo MR	5.6	4.5	1.9	1.7	6,569	4,451	2,856	2,526
Other cities in São Paulo state	4.7	4.6	2.8	2.2	3,115	4,595	2,650	2,346

Source: IBGE, demographic censuses

(*) 'Urban' refers to localities of 20,000 or more inhabitants, 'rural' includes the rest of the population.

Κατά την διάρκεια της αστικοποίησης δόθηκε έμφαση στις επενδύσεις επέκτασης του δικτύου ύδρευσης, χωρίς, ωστόσο, να γίνεται συντήρηση και εκσυγχρονισμός του υπάρχοντος δικτύου, γεγονός που οδηγεί σε απώλειες νερού κατά την μεταφορά (Slater, 2019) . Στο πλαίσιο αυτό, δεν υπήρξε πρόβλεψη για ένωση των διαφορετικών τμημάτων του δικτύου και οι υδάτινοι πόροι χρησιμοποιούνταν σαν να είναι ανεξάντλητοι. Η παρούσα έλλειψη σχεδιασμού έρχεται να συμπληρώσει την προαναφερθείσα εκτόνωση του λαϊκισμού (για τον οποίον έγινε λόγος στο κλείσιμο του προηγούμενου κεφαλαίου) με άστοχη χωροθέτηση δεξαμενών και την παγίωση πρακτικών διαφθοράς σε σχέση με τα δημόσια έργα. Όσον αφορά το διάστημα μετά την ψήφιση του Εθνικού Νόμου για το νερό, η σταθερή εφαρμογή μιας δημόσιας πολιτικής για το νερό ανατέθηκε στην Ανεξάρτητη Αρχή, η οποία, όμως, ενεπλάκη σε ζητήματα μικροκομματικής αντιπαράθεσης (ABER and KECK 2006). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η μεταρρύθμιση του νερού έγινε πρώτα στην πολιτεία του Sao Paulo και στην συνέχεια ο αρμόδιος τεχνοκράτης-υπουργός πίεσε για την εφαρμογή σε εθνικό επίπεδο, ώστε να δημιουργηθεί μια ανεξάρτητη συμμετοχική πολιτική αρένα για το νερό, η οποία όμως έγινε αντιληπτή ως πολιτική ευκαιρία από τους άλλους χώρους που συσσωματώνονται.

Παράλληλα, ο ποταμός Tiete έχει υποστεί μείζονα περιβαλλοντική υποβάθμιση, με το 85% των ρύπων που εμποδίζουν την χρήση του για υδρευτικούς σκοπούς να προέρχονται από βιομηχανικά απόβλητα και γεωργικά φάρμακα. Η δε αποψίλωση του δάσους οδηγεί σε διάβρωση του εδάφους και ελαττώνει την δυνατότητα φυσικής αποκατάστασης της ποιότητας του νερού και του οικοσυστήματος. Το γεγονός αυτό επηρεάζει άμεσα την διαθεσιμότητα πόσιμου νερού σε όλη την περιοχή Canteneira, ενώ η αποψίλωση του τροπικού δάσους του Αμαζονίου που συντελέστηκε είχε καθοριστικές επιπτώσεις στο μικροκλίμα του Sao Paulo (Slater, 2019). Η αποψίλωση, μάλιστα, έχει οδηγήσει σε ένα ρεπερτόριο κινητοποιήσεων των αυτοχθόνων- γεγονός που σχετίζεται και με την εξτρακτιστική παράδοση και την επέκταση των αρμοδιοτήτων του κράτους- ενώ στις πρόσφατες πυρκαγιές επί Bolsonaro οι αυτόχθονες συγκρότησαν σώματα για την προστασία του δάσους από εμπρησμούς σε συνεργασία με τοπικές αρχές σε κάποια κρατίδια (Human Rights Watch, 2019).

Κατά την λειψυδρία του 2012-2015 πραγματοποιήθηκαν αναγκαστικές διακοπές ρεύματος σε τακτική βάση, λόγω της μείωσης της στάθμης του νερού και των επιπτώσεων στα υδροηλεκτρικά φράγματα. Ακόμη, πραγματοποιήθηκε αύξηση των τιμολογιακών χρεώσεων για να περιοριστεί η χρήση του νερού. Οι κυβερνητικές παρεμβάσεις εστίασαν σε στοχευμένα κατασκευαστικά έργα, προκειμένου να συνενωθούν τα διαφορετικά τμήματα του δικτύου και να περιοριστούν οι απώλειες κατά την μεταφορά. Κατά την περίοδο αυτή υπήρξε ένα οικοκεντρικό αφήγημα κριτικής στην βιομηχανική ρύπανση και την αποψύλωση, το οποίο ευθυγραμμίστηκε με το αφήγημα για την διαφθορά στην χώρα-σχετιζόμενη με την πολιτική εμπιστοσύνη- ενώ στον αντίπαλο πόλο υπήρξε ένα αφήγημα άρνησης ότι τα εν λόγω γεγονότα συνιστούν κρισιακή συγκυρία (Lazaro et al 2023). Το τελευταίο υποστηρίχθηκε από δρώντες που σχετίζονται με την βιομηχανική γεωργία. Υπ' αυτές τις συνθήκες, υπήρξε μια νέα μορφή διαμάχης για το νερό που αφορούσε την διαμεσολάβηση των MME και την κάλυψη/χρήση των γεγονότων από αυτά (Carvalho Studar et al 2021). Πιο συγκεκριμένα, η σχετική τυπολογία αναφέρεται στο πώς τα MME πλαισίωσαν την λειψυδρία, τα αίτια, τις συνέπειές της και την αποτελεσματικότητα των λύσεων, σε σχέση με το αν την αποδέχονταν πράγματι ως κρισιακή συγκυρία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την επισκόπηση όσων αναφέρθηκαν ως άνω προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα αναφορικά με τις χρήσεις του νερού, την φύση του ως πόρου και την σχέση του με την κλιμάκωση πολιτικής βίας και την πολιτική και γεωγραφική επιρροή. Αρχικά, διαπιστώνεται ότι τα συστήματα μεταφοράς νερού στα κράτη που αντικατέστησαν τις πρώην αποικιακές διοικήσεις συσσωματώνουν χωρικούς

συσχετισμούς επιρροής που κληροδοτούνται από την αποικιακή περίοδο και σχετίζονται τόσο με τις μεθόδους αποικιοποίησης και ελέγχου των τοπικών κοινωνιών που εφαρμόστηκαν, όσο και με οικονομικές δραστηριότητες και προτεραιότητες και τις διαιρετικές κέντρου περιφέρειας. Αυτό επιβεβαιώνεται τόσο στην περίπτωση της Ινδίας, με την κληρονομιά των συμφωνιών από την διοίκηση Madras και τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ των περιοχών και των γλωσσικών ομάδων, όσο και στην περίπτωση της Νιγηρίας σε σχέση με την γεωγραφική κατανομή των θρησκευτικών ομάδων και τις πετρελαιοπαραγωγικές δραστηριότητες. Ακόμη, στην περίπτωση της Βραζιλίας φαίνεται επίσης να εφαρμόζεται η συγκεκριμένη διαπίστωση όσον αφορά τις χρήσεις του νερού στον Βορά, τα συστήματα μεταφοράς και τους ιστορικούς κύκλους εξωτερικού εμπορίου από την περίοδο του αποικιακού εμπορικού μονοπωλίου.

Επιπλέον, παρατηρείται ότι το νερό εμπίπτει στον ορισμό του σπάνιου πόρου, γεγονός που εντείνεται από δραστικά από την κλιματική αλλαγή. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την κακή χωροθέτηση και την μη διατήρηση ή ολοκλήρωση των δικτύων ύδρευσης, καθώς και την υποβάθμιση της ποιότητας των διαθέσιμων (και μειούμενων) πόρων εντείνει την διαιρετική τομή πόλης-υπαίθρου, ειδικά από την δεκαετία του '80 και την οικοδόμηση μιας νέας μεσαίας τάξης σε μεγάλα αστικά κέντρα του αναπτυσσόμενου τότε κόσμου, που αντικατέστησε το μεταπολεμικό υπόδειγμα αγροτικής ανάπτυξης. Ακόμη, τα προβλήματα έλλειψη σωστών υποδομών έχουν δυσανάλογα επαχθείς συνέπειες στις γυναίκες αγροτικών περιοχών και σε μειονότητες. Μάλιστα, ακόμη και η δημιουργία νέων τεχνικών έργων- και ειδικότερα φραγμάτων- μπορεί να αποτελεί μορφή σιωπηλής βίας (infrastructural violence) που είτε σχετίζεται με μορφές «εθνικισμού του νερού» είτε με ανανέωση προτεραιοτήτων χρήσης λόγω νέων κοινωνικών ευθυγραμμίσεων.

Ωστόσο, η πρακτική απόσυρσης του κράτους από την ρύθμιση του νερού παρουσιάζει κάποιες αντιφατικές τάσεις, όπου εφαρμόζεται. Αυτό οφείλεται στην ανάγκη μιας ισχυρής ρυθμιστικής γραφειοκρατίας που εποπτεύει την λειτουργία του δικτύου και την δυνατότητα και ποιότητα των πόρων, οπότε μάλλον αλλάζει ο τρόπος με τον οποίον παρεμβαίνει το κράτος στο πλαίσιο ενός γενικότερου μετασχηματισμού του στον 21^ο αιώνα. Πολλές φορές, μάλιστα, αυτή η τάση συμπίπτει με την ως άνω ανανέωση προτεραιοτήτων χρήσης και των αναπτυξιακών στοιχίσεων που σχετίζονται με τη νέα μεσαία τάξη. Παράλληλα, μετασχηματίζεται και ο ρόλος των

γραφειοκρατών και εμφανίζονται νέες μορφές χωρικού λαϊκισμού και πολιτικής βίας.

Έτσι, αναδύεται ένα νέο ρεπερτόριο δημόσιας δράσης και κινητοποιήσεων σχετικά με το περιβάλλον και το νερό. Ωστόσο, παρότι μπορεί να γίνει λόγος για οικολογική βία, αφού παρατηρούνται άμεσες συσχετίσεις, όπως στην μέση ζώνη της Νιγηρίας, εντούτοις οι εν λόγω διαμάχες σχετίζονται γενικότερα με την κατανομή πόρων, με προϋπάρχοντες ανταγωνισμούς και με την ανάδυση νέων πολιτικών και οικονομικών ευκαιριών. Στο πλαίσιο αυτό εμπίπτουν τα αποσχιστικά κινήματα στην Βόρεια Νιγηρία, η επέκταση της τρομοκρατικής οργάνωσης Boko Haram στα περίξ της λίμνης Chad, οι σχέσεις ισχύος που συσσωματώνονται στο συμμετοχικό μοντέλο της Βραζιλίας, υπονομεύοντας την φύση του ως τέτοιο, αλλά και οι διαμάχες μεταξύ των ομόσπονδων μερών της Ινδίας.

Κεντρικό ρόλο στην διεργασία που περιγράφεται ως άνω διαδραματίζει η αναζωπύρωση του εθνοτικού εθνικισμού στην ύστερη νεοτερικότητα. Η τάση αυτή στα κράτη τα οποία αποτέλεσαν στο παρελθόν αντικείμενο αποικιοκρατικού ελέγχου και τα οποία αποτελούνται από ανομοιογενείς εθνοτικά, γλωσσικά ή θρησκευτικά πληθυσμούς, φαίνεται να συσχετίζεται με τις μεθόδους ελέγχου που χρησιμοποιήθηκαν κατά την αποικιακή περίοδο. Στον χρόνο αυτό, άλλωστε, δημιουργήθηκαν μοτίβα ανταγωνισμού, μέσω της χρήσης των πολιτικών δικτύων, με παράλληλη οικοδόμηση ενός διοικητικού μηχανισμού, του οποίου τον ρυθμό δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν οι αντίστοιχες κοινωνικές και πολιτικές δομές. Ο τρόπος με τον οποίο έλαβε χώρα η από-αποικιοποίηση και η χάραξη των συνόρων των νεοπαγών κρατών διαδραμάτισε, επίσης, σημαντικό ρόλο, ενώ τα αποτελέσματα είναι ορατά και στην διαχείριση διασυνοριακών υπόγειων υδάτων και ποταμών. Την ίδια περίοδο, τέθηκαν τα θεμέλια για τις γεωγραφικές διασυνδέσεις της μεταφοράς νερού και για τις προτεραιότητες των χρήσεων των υδάτινων πόρων. Ωστόσο, η δυνατότητα προτεραιοποίησης έγινε πιο έντονη μεταπολεμικά, ακολουθώντας την οικονομική δραστηριότητα και επιτρέποντας τον έλεγχο μειονοτήτων.

Κατά συνέπεια, η περιβαλλοντική διακινδύνευση, η υδρο-ηγεμονία και η μείωση και υποβάθμιση των ασφαλών σωμάτων γλυκού νερού λειτουργούν, υπό συνθήκες, ως καταλύτες στην εντατικοποίηση εθνοτικού ανταγωνισμού ενδοκρατικά. Αυτό συμβαίνει λόγω του συνδυασμού της πίεσης της κρατικής

ικανότητας σε συνδυασμό με την έλλειψη πόρων και την διαταραχή ταυτοτικών πρακτικών. Ο εσωτερικός εκτοπισμός επιτείνει την εν λόγω τάση, όπως επίσης και οι πρακτικές ασφαλειοποίησης των υδάτινων πόρων, οι οποίες εξωθούν εθνοτικές, γλωσσικές και θρησκευτικές ομάδες σε διαμάχες και εντείνουν την διακοινοτική καχυποψία και την πολιτική δυσπιστία έναντι των θεσμών. Στο πλαίσιο αυτό, δοκιμάζονται πρακτικές συνεργατικού φεντεραλισμού και συμμετοχικών μοντέλων, οι οποίες, ωστόσο, υπονομεύονται υπό συνθήκες συσσωμάτωσης του νερού σε άλλες αρένες πολιτικής. Η κάλυψη των ΜΜΕ, επί του συγκεκριμένου θέματος, μπορεί να δημιουργήσει επίσης κύκλους πολιτικών συγκρούσεων που διαπλέκονται επίσης με χωρικό λαϊκισμό και πολιτική πατρωνία, εντείνοντας τους κύκλους οικολογικής βίας και πολιτικοποιώντας την εκτέλεση τεχνικών έργων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ABERS, R.N. and KECK, M.E. (2006), Muddy Waters: The Political Construction of Deliberative River Basin Governance in Brazil. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30: 601-622.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2006.00691.x>
2. J. O. AYOADE (1975) WATER RESOURCES AND THEIR DEVELOPMENT IN NIGERIA / Les ressources en eau et leur exploitation en Nigérie, *Hydrological Sciences Journal*, 20:4, 581-591, DOI: 10.1080/02626667509491589.Jeremy Allouche,
3. S. Abram, L.L.B. Lazaro, L.L. Giatti, P. Sinisgalli, P.R. Jacobi, Ticiana Marinho de Carvalho Studart, José Nilson B. Campos, Francisco Assis de Souza Filho, Maria Inês Teixeira Pinheiro, Luis Silva Barros, Ali Torabi Haghighi, Mahdi Akbari, Roohollah Noori, Ali Danandeh Mehr, Alireza Gohari, Mehmet Emin Sönmez, Nizar Abou Zaki, Nese Yilmaz, Bjørn Kløve, an Selby, Omar S. Dahi, Christiane Fröhlich, Mike Hulme,
4. Anderson, P. (2003). Το Απολυταρχικό Κράτος. Οδυσσέας ed.
5. Andrade, D. (2022). Neoliberal extractivism: Brazil in the twenty-first century. *The Journal of Peasant Studies*, 49(4), 793–816.
<https://doi.org/10.1080/03066150.2022.2030314>
6. Assessing water scarcity narratives in Brazil – Challenges for urban governance *Environmental Development*, Volume 47, 202.
7. Beck, U. (2007). Κοινωνία της Διακινδύνευσης. Πεδίο εκδ.
8. Ben U. Ngene, Christiana O. Nwafor, Gideon O. Bamigboye, Adebajji S. Ogbiye, Jacob O. Ogundare, Victor E. Akpan. Assessment of water resources development and exploitation in Nigeria: A review of integrated water resources management approach. *Heliyon*. Volume 7, Issue 1. 2021,

9. Boucheron, P., Delalande, N., Florian Mazel, Yann Potin, Singaravelou P., Stéphane Gerson, Teresa Lavender Fagan, Kuntz, J., Pernsteiner, A., Roberts, A.F. and Wood, W. (2019). *France in the world : a new global history*. New York: Other Press.
10. Blanchon, D. (2024). Γεωπολιτική του Νερού. ΠΕΚ εκδ.
11. Carlesi, C. (2022). Understanding the relationship between terrorism and climate change. [online] Available at: https://iftrip.org/wp-content/uploads/2022/06/COH_J013126-GTLA-Winning-Paper-2022-C3.pdf [Accessed 8 Oct. 2024].
12. Cia.gov. (2018). Available at: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/nigeria/factsheets/#people-and-society> [Accessed 8 Oct. 2024].
13. Climate change and the Syrian civil war revisited. *Political Geography*. Volume 60. 2017. Pages 232-244
14. Coates, R., & Sandroni, L. (2023). Protected Truths: Neoextractivism, Conservation, and the Rise of Posttruth Politics in Brazil. *Annals of the American Association of Geographers*, 113(9), 2048–2067. <https://doi.org/10.1080/24694452.2023.2209627>
15. Craib, I. (2012). *Κλασική Κοινωνική Θεωρία*. Παπαζήση εκδ.
16. Cribb, J. (2019). *Food or war*. Cambridge, United Kingdom ; New York, Ny: Cambridge University Press.
17. Dellapenna, J.W. and Gupta Joyeeta (2009). *The Evolution of the Law and Politics of Water*. Springer Science & Business Media.
18. Farrell, K. An Inquiry into the Nature and Causes of Nigeria’s Rapid Urban Transition. *Urban Forum* 29, 277–298 (2018). <https://doi.org/10.1007/s12132-018-9335-6>
19. Fernandes, L. (2022). *Governing Water in India*.
20. Fröhlich, C. J. (2012) ‘Security and discourse: the Israeli–Palestinian water conflict’, *Conflict, Security & Development*, 12(2), pp. 123–148. doi: 10.1080/14678802.2012.688290.
21. Gebeily, M. (2022). Cholera outbreak hits Syrian refugees sheltering in camps in Lebanon. Reuters. [online] 21 Oct. Available at: <https://www.reuters.com/world/middle-east/cholera-outbreak-hits-syrian-refugees-sheltering-camps-lebanon-2022-10-21>

22. Hay, C. (2011). Το Κράτος. Σαββάλας εκδ.
23. Hibou, B. (2004). Privatizing the State (CERI). Νέα Υόρκη, ΗΠΑ: Columbia University Press
24. Hobden, S. and Wyn Jones, R. (2013). Οι Μαρξιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων. Στο: Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής. Επίκεντρο.
25. Hobsbawm, E. (2010). Η Εποχή των Άκρων. Θεμέλιο εκδ.
26. Human Rights Watch (2019). Rainforest Mafias | How Violence and Impunity Fuel Deforestation in Brazil's Amazon. [online] Human Rights Watch. Available at:
<https://www.hrw.org/report/2019/09/17/rainforest-mafias/how-violence-and-impunity-fuel-deforestation-brazils-amazon>.
27. Hunt, L. (2011). Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΤΣΑΡΛΣ ΤΙΛΛΥ. Στο: Ιστορική Κοινωνιολογία. Παπαζήση.
28. IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre. (2022). 2022 Global Report on Internal Displacement (GRID). [online] Available at: <https://www.internal-displacement.org/publications/2022-global-report-on-internal-displacement-grid/> [Accessed 30 Sep. 2024].
29. ICC Prosecutor Khan on application for arrest warrants in the situation in the State of Palestine. [online] YouTube. Available at:
<https://youtu.be/tdJNAgI7e0I> [Accessed 30 Sep. 2024].
30. Inès Gacemi and AFP (2022). ‘Une hausse sans précédent du nombre de foyers de choléra dans le monde’, selon l’OMS. [online] Libération. Available at:
https://www.liberation.fr/international/moyen-orient/loms-alerte-sur-la-propagation-du-cholera-signale-dans-29-pays-20221021_QJAGZDCDVVCCZMASS336ZXJTT4/?redirected=1 [Accessed 30 Sep. 2024].
31. IPCC, 2019: Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems [P.R. Shukla, J. Skea, E. Calvo Buendia, V. Masson-Delmotte, H.-O. Pörtner, D. C. Roberts, P. Zhai, R. Slade, S. Connors, R. van Diemen, M. Ferrat, E. Haughey, S. Luz, S. Neogi, M. Pathak,

- J. Petzold, J. Portugal Pereira, P. Vyas, E. Huntley, K. Kissick, M. Belkacemi, J. Malley, (eds.)]
32. Irene, Oseremen. (2016). Violence in Nigeria: Nature and Extent. *AFRREV IJAH: An International Journal of Arts and Humanities*. 5. 72. 10.4314/ijah.v5i1.6.
 33. Jstor.org. (2024). Review: THE POLITICAL CULTURE OF BRAZIL on JSTOR. [online] Available at: https://www.jstor.org/stable/45197527?read-now=1&seq=7#page_scan_tab_contents [Accessed 30 Sep. 2024].
 34. Jstor.org. (2024). The Ogoni Uprising: Oil Politics, Minority Agitation and the Future of the Nigerian State on JSTOR. [online] Available at: <https://www.jstor.org/stable/723402?seq=12> [Accessed 30 Sep. 2024].
 35. Khilnani , S. (1997). Η Δημοκρατία στην Ινδία. In: Δημοκρατία.
 36. Kahl, C. (n.d.). PLIGHT OR PLUNDER? NATURAL RESOURCES AND CIVIL WAR THE NATURE OF WARFARE: NATURAL RESOURCES AND CIVIL WAR. [online] Available at: <https://www.files.ethz.ch/isn/21924/Kahl.pdf>.
 37. Kymlica, W. (2014). Η Πολιτική Φιλοσοφία στην Εποχή μας. Πόλις εκδ.
 38. Libanio, P. A. C. (2018). Two decades of Brazil’s participatory model for water resources management: from enthusiasm to frustration. *Water International*, 43(4), 494–511. <https://doi.org/10.1080/02508060.2018.1451695>
 39. Lowndes, V. (2022). Θεσμοκεντρισμός. Στο Θεωρία και Μέθοδοι Πολιτικής Επιστήμης. Πεδίο εκδ.
 40. Λέκκας, Π. (2012). Αφαίρεση και Εμπειρία. Τόπος εκδ.
 41. Marina Costa Barbosa, Khorshed Alam, Shahbaz Mushtaq, Water policy implementation in the state of São Paulo, Brazil: Key challenges and opportunities. *Environmental Science & Policy* Volume 60.2016.Pages 11-18,
 42. Mark Zeitoun, Jeroen Warner; Hydro-hegemony – a framework for analysis of trans-boundary water conflicts. *Water Policy* 1 October 2006; 8 (5): 435–460. doi: <https://doi.org/10.2166/wp.2006.054>

43. Martine, G. and McGranahan, G. (2010). Brazil's Early Urban Transition: What Can It Teach Urbanizing Countries?. Available at <https://www.iied.org/10585iied>
44. Martinussen, J. (2007). ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΚΡΑΤΟΣ, ΑΓΟΡΑ. Σαββάλας εκδ.
45. Motschmann, A., Huggel, C., Muñoz, R. et al. Towards integrated assessments of water risks in deglaciating mountain areas: water scarcity and GLOF risk in the Peruvian Andes. *Geoenviron Disasters* 7, 26 (2020). <https://doi.org/10.1186/s40677-020-00159-7>
46. Μουζέλης, Ν. (2001). ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΤΡΙΤΟ ΔΡΟΜΟ. Θεμέλιο εκδ.
47. Μουζέλης, Ν. (2005). ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ ΣΤΗΝ ΗΜΙ-ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ. Θεμέλιο εκδ
48. Meran, G., Siehlw, M., von Hirschhausen, C. (2021). Integrated Water Resource Management: Principles and Applications. In: The Economics of Water. Springer Water. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48485-9_3
49. OECD (2015), Water Resources Governance in Brazil, OECD Studies on Water, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264238121-en>.
50. Olumba, E. E. (2022). The Politics of Eco-Violence: Why Is Conflict Escalating in Nigeria's Middle Belt? *Terrorism and Political Violence*, 36(2), 180–197. <https://doi.org/10.1080/09546553.2022.2129015>
51. Parsons, C. (2022). Κονστρουκτιβισμός και ερμηνευτική θεωρία. Στο: Θεωρία και Μέθοδοι Πολιτικής Επιστήμης. Κεφάλαιο. Πεδίο.
52. Sethi, A. (n.d.). At the Mercy of the Water Mafia. [online] Foreign Policy. Available at: <https://foreignpolicy.com/2015/07/17/at-the-mercy-of-the-water-mafia-india-delhi-tanker-gang-scarcity/>.
53. Slater, D. (2019). Water Scarcity in Brazil: A Case Study. *Expeditions with MCUP* 2019, 1-42. <https://muse.jhu.edu/article/795825>.
54. State building, nation making and post-colonial hydropolitics in India and Israel: Visible and hidden forms of violence at multiple scales. *Political Geography*. Volume 75.2019.102051,

55. The impact of Turkey's water resources development on the flow regime of the Tigris River in Iraq. *Journal of Hydrology: Regional Studies*. Volume 48.2023
56. Tilly, C. (2008). *Democracy*. Cambridge Etc.: Cambridge University Press.
57. Turbulent waters in Northeast Brazil: A typology of water governance-related conflicts, *Environmental Science & Policy*, Volume 126,2021
58. Τσάκωνας, Π. and Ντόκος, Θ. (2019). Ο ΔΡΟΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΜΑΣ. Σιδερής εκδ.
59. Wallenhorst, N. and Wulf, C. (2023). *Handbook of the Anthropocene*. Springer Nature.
60. Zeitoun, Mark & Warner, Jeroen. (2006). Hydro-Hegemony- a Framework for Analysis of Trans-Boundary Water Conflicts. *Water Policy* 8 (2006) 5. 8. 10.2166/wp.2006.054.